

J.J. van Deirse (1867-1947), de aartsvader van de Twentse regionalisten.

Het regionalisme in Twente

1 Inleiding

Wanneer wij de eigen aard der gewesten willen beschermen, beschermen wij de vaderlandse cultuur, die geen eenheidsworst is, maar die is opgebouwd uit de gewestelijke eigenwaarden. Het zijn deze waarden die diep in onze volksziel verankerd liggen. Taal, volkskarakter, landschap, architectuur, zeden en gewoonten, het zijn zaken, die in hun verschillende gewestelijke aspecten het begrip 'vaderland' levend maken.¹

Naarmate mensen meer wereldburgers worden, worden ze ook meer 'locals'. De hele wereld wordt één dorp, maar mensen krijgen steeds meer gevoelens bij het concrete eigen dorp, waarin zij wonen [...] cultuur levert kenmerken, labels, aanknopingspunten die de werkelijkheid om ons heen een herkenbaar en vertrouwd gelaat geven. Dat is heel wat, dat is een basisvoorwaarde voor menselijk welzijn, zeker in een tijd waarin door ontzuiling, secularisatie en individualisering oudere en sterke bindingen en loyaliteiten wegvallen. Regionale talen en culturen zijn sterk in het vorm en kleur geven aan een omgeving waarin mensen zich thuis voelen.²

De streekcultuur staat in de belangstelling. En dat in de tijd waarin Europa werkelijk één wordt en de nationale grenzen vervagen. Dat is verrassend. De hernieuwde belangstelling uit zich onder meer in de bestudering van de streekgeschiedenis, de tradities, de folklore, de boerderijenbouw, het landschap, de cultivering van de streektalen en het stichten en onderhouden van centra van waaruit de regionale cultuur bestudeerd en gepropageerd wordt.

Om slechts één voorbeeld te noemen: in de architectuur zoekt men naar nieuwe, maar bij de regionale traditie aansluitende vormen. Architecten kunnen daarbij terug- of vooruitwijzen in de tijd. Zo verrijst momenteel bij Helmond een hele nieuwe stadswijk, Brandevoort, waarbij de bouwmeesters zich laten inspireren door historische Brabantse steden als Heusden en Oirschot en door de menselijke maat. Het resultaat is verbluffend. De historisch ogende stadswijk is uiterst gewild als woonomgeving.

Modernere vormen, maar eveneens op de traditie geënt, streeft het Directoraat-Generaal Wonen van het ministerie van VROM na met zijn 'Voorbeeldprogramma Streekeigen Bouwen'. Het ministerie kwam tot dit project tegen de achtergrond van de ergernis en de discussie over de wildgroei van karakterloze woningbouw in het landelijke gebied die in de jongste tijd ontstond. In die discussie wordt de wenselijkheid uitgesproken om 'selectief inspeland op regionale en lokale kenmerken, en cultuurhistorische gegevens, de architectuur van woonbebouwing en woonomgeving een eigen, streekbepalend karakter te geven'.³

Die belangstelling voor de cultuur van de regio is een uiting van regionalisme.

Regionalisme

Nu is regionalisme geen eenduidig begrip. De term werd gemunt door de Fransman J. Charles Brun (1870-1946) die het een politieke lading meegaf. Bij hem staat regionalisme voor de beweging die zich verzet tegen de unificerende tendensen die de moderne staten kenmerken. De oorsprong ervan lag, volgens hem, al in de tijd van de eerste primitieve statenvorming.⁴ Regionalisme duikt in ons land – overigens vrij laat – na de Tweede Wereldoorlog op. De reden daarvan kan aan een samenspel van factoren toegeschreven worden. Een daarvan is dat het zelfvertrouwen in de ‘randgewesten’ door hun toegenomen economische waarde is gestegen. Een andere reden is het toegenomen contact met andere landsdelen, dat enerzijds overname van cultuurgoederen van de meest verscheidene aard met zich bracht en anderzijds de contrastwerking met het typische en eigene van de regio scherper deed realiseren. Maar het regionalisme mag niet beschouwd worden als louter reactie op een sterk administratief-centralistische overheidspolitiek. Dat element speelde natuurlijk wel mee. In 1946 pleitte J. Linthorst Homan – oud-commissaris van de koningin in Groningen – in *Het Gemeenebest. Maandblad voor het Nederlands volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap* – in het spoor van Charles Brun – voor decentralisatie. Volgens hem ontstond het regionalisme vooral door het gevoel achtergesteld te worden, ‘dat men het gevoel heeft, niet zelf de dingen te mogen doen, welke men zo graag zou doen en welke men, naar eigen eerlijke overtuiging, beter zou doen dan bij uitvoering door organen uit het landscentrum geschieden’.⁵

W. Roukens, lector in de volkskunde te Nijmegen en van 1948 tot 1957 directeur van het Nederlands Openluchtmuseum, was een van de eersten in ons land die het regionalisme op wetenschappelijk niveau bestudeerde. Bij hem krijgt het vooral een culturele invulling. De regio zag hij als een natuurlijk en onmisbaar element in de gemeenschapsvorming van de mensheid en dus ook van het West-Europese en Nederlandse gemeenebest. Bestudering van de regionale cultuur – met name de volkscultuur – gaf beter inzicht in de samenhang van de verschillende streekeenheden binnen en aan weerszijden van de grenzen van een land. En kon daardoor ook – de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog waren nog vers! – overspannen nationalisme voorkomen. Bovendien zagen de regionalistische stromingen zichzelf als een van de generatieve krachten, geboren uit de alom gesignaleerde crisis waarin de West-Europese cultuur verkeerde.⁶

De sociaal-geograaf H.J. Keuning bracht in 1949 het begrip over op zijn eigen terrein.⁷ Hij was het met Linthorst Homan eens dat het bij het regionalisme in de laatste instantie ging om ‘het besef van de levensstijl van een aan een bepaalde streek gebonden leefgemeenschap’, maar voor hem waren vooral economische en sociale en niet in de eerste plaats politieke of culturele aspecten bepalend. In het Handvest van de Verenigde Naties (1945) wordt de term regionalisme wéér anders gebruikt, namelijk voor bepaalde vormen van internationale samenwerking.

Regionalisme is dus een vlag die meerdere ladingen dekt. Dat constateerde enige jaren geleden ook de cultuursocioloog A. Zijdeveld. In zijn visie komen

we de eerdergenoemde elementen tegen. Volgens zijn omschrijving is een regio een streek of gebied met bepaalde karaktertrekken. Bewoners en bezoekers onderkennen in een regio bepaalde economische, sociaal-culturele en vaak politiek-bestuurlijke kenmerken die typisch zijn voor dat gebied.⁸ In ons relaas sluiten we nauw aan bij de visie zoals Roukens die verwoordde. Het gaat ons in deze beschrijving van het Twentse regionalisme voornamelijk om de (streek)culturele kant. Regionalisme, zoals wij het hier opvatten, is een gevoel van verknochtheid aan de regio, dat zich op verscheidene wijzen en in verschillende graden van intensiteit kan uiten. Deze diepgevoelde verbondenheid is ouder dan het gebruik van de term regionalisme en heeft zijn wortels in de Romantiek. Vanaf de vroege negentiende eeuw waren er in alle Nederlandse provinciën telkens individuen gegrepen door de eigen sfeer van hun regio, hun 'heimat'. In dit betoog willen we de geschiedenis en de resultaten van het Twentse regionalisme, dat slechts in onderdelen en dan nog zeer lacuneus beschreven is, in grote lijnen schetsen.

Regio

Regionalisme betreft zich op een regio, een natuurlijk gegroeid leefgebied, waarin de inwoners een zekere samenhang ervaren. Anders dan bijvoorbeeld Friesland of Drenthe valt de provincie Overijssel niet samen met zo'n regio.⁹ Het bestuurlijk gebied dat Zwolle als hoofdstad heeft, valt in drie regio's uiteen: de Kop, Salland en Twente. Daarbij geldt: hoe oostelijker de regio, des te sterker de gewestelijke saamhang die voortkomt uit het gevoel iets (streek)'eigens' te hebben. Met dat laatste wordt bedoeld het bezit van een zelfde taal, bepaalde zeden en gewoontes, tradities en een eigen geachte plattelandsbouwkunst. Hoewel de beschouwer in het oog moet houden dat de overgangen van het ene naar het andere gebied vloeiend kunnen zijn, is het toch evident dat er sprake is van minstens twee kerngebieden, Salland en Twente. Het feit dat Twente een oude administratieve eenheid was – eerst een graafschap en later een drostambt – en het feit dat de vroegste schrijvers/regionalisten uit het uiterst oostelijk gelegen Enschede kwamen, heeft ook meegewerkt Twente als een eenheid te zien.¹⁰ Ondanks alle verwantschap en ondanks pogingen vanuit Zwolle een provinciaal saamhanggevoel aan te kweken heeft de opmerking die Buter in 1950 maakte: 'Overijssel is een van de kaart geleerd begrip', nog steeds gelding.¹¹

2 Historisch overzicht van het Twents regionalisme

2a Na 1800: De Romantiek

Zoals overall elders kwam de aandacht voor het specifiek eigene in Overijssel en met name in Twente op aan het begin van de negentiende eeuw. De Franse politieke expansie, die zelfs even leidde tot de annexatie van ons land van 1810 tot 1813, ging vergezeld van een sterke culturele beïnvloeding, die weliswaar niet nieuw was – de culturele superioriteit van het Bourbonse koninkrijk gold al een eeuw in beschaafde kringen – maar die nu toch drukkender vorm aannam. Er was bovendien in het Europese denken een kentering gaande die al was voorafgegaan door de filosoof J.J. Rousseau (1712-1778). De aandacht voor

het rationele en universele dat de Verlichtingstijd kenmerkte, maakte meer en meer plaats voor appreciatie van het bijzondere en het afwijkende, het eigenaardige, dat zo typisch was voor de Romantiek. De ogen richtten zich nú vooral op de Duitse landen. J.G. Herder (1744-1803) had er de Volksgeist ontdekt. Deze 'ziel' van een volk vond men niet allereerst in de steden met hun min of meer op Frankrijk georiënteerde levenswijze, maar op het onbedorven platteland. Voor de cultuur op dat platteland ontwaakte belangstelling die zich uitte in studies en publicaties.

Voor Overijssel als geheel was op dat gebied de Friese doopsgezinde dominee J.H. Halbertsma (1789-1869) van onschatbare waarde. Halbertsma kende sinds zijn jeugd een levendige belangstelling voor de noordse cultuur, hij zette zich in voor de beoefening van de Friese taal en volkskunde. Maar ook voor de regionale cultuur van Overijssel – hij was in 1822 beroepen in Deventer – had hij grote verdiensten. Hij werd de belangrijkste inspirator van de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* die vanaf 1835 verscheen.¹²

Halbertsma vulde met geestverwanten als P.C. Molhuysen (1793-1865), eveneens predikant te Deventer, en J. van Doorninck (1809-1869), beroepshistoricus en de eerste archivaris van Overijssel, de jaargangen met studies en schetsen over geschiedenis, taal, volksleven en tradities van de provincie. Halbertsma werkte aanstekelijk, hij inspireerde anderen, zoals J. Weeling (1786-1862), rector van het Oldenzaalse gymnasium, en B. W.A.E. Sloet tot Olthuys (1808-1884) de geschiedenis van het eigen gewest te bestuderen.¹³ Bovendien voerde Halbertsma de bloedverwantschap in afdalende lijn van de Overijsselaars terug tot een der drie stammen die ons land van oudsher bevolkten: de Saksen. Die afstamming die tot het midden van de twintigste eeuw niet meer ter discussie zou staan, zou blijken uit de overlevering, de geschiedenis en de nauwe culturele verwantschap tussen Saksen aan deze en die aan gene zijde van de landsgrens. Zij gaf de Overijsselaars en vooral de Twentenaren een historische identiteit en werd daardoor een reden tot streekpatriotisme.¹⁴

In de eerste jaargang van de almanak verscheen van Halbertsma's hand een *Woordenboekje van het Overijsselsch*. In zijn 'Woord tot de lezers van het volgende boekje' wees hij op het feit dat de taal van Overijssel niet beschreven was (hij deelde haar daarbij tevens in bij de platduitsche streektalen): 'Bijna van al de dialecten van het Platduitsch zijn woordenboeken gemaakt; het Overijsselsch alleen uitgezonderd'.

Halbertsma was niet de enige die geboeid was door de oude volkstaal. Het eerste geschreven moderne Twents dateerde al van enige jaren eerder. B.W. Blijdenstein (1780-1857), telg uit een zeer vooraanstaand Enschedees geslacht, dichtte reeds in 1811 zijn 'Twenther Brulf'teeld'. Ook anderen uit geleterde en vooraanstaande kringen als J.H. Behrns (1803-1883), G.A.C.W. de Thouars (1807-1850) en A. J. Scheij (1811-1845) begonnen de streektaal als expressiemiddel te ontdekken. De lezer treft in hun werk een verheerlijking van het plattelanden aan.

Behrns – geboren uit Duitse ouders in Enschede en aanvankelijk hulponderwijzer te Oldenzaal – was de eerste die wetenschappelijk onderzoek naar de

Twentse taal verrichtte. In 1839 promoveerde hij op *Twentsche vocalen en klankwijzigingen*. De *Overijsselsche Almanak* van 1837 bevatte een sentimenteel gedicht van zijn hand, getiteld 'Fier'. Het ging hier om een bewerking van een gedicht van Ludwig Uhland. Behrns was toen al jaren werkzaam als lector voor het onderwijs in de nieuwere talen aan het Atheneum te Franeker. J. Helderman (1780-1852), aan wiens school Behrns eerst gewerkt had, was ook onderwijzer te Oldenzaal. Tevens was hij lector aan de Latijnse School aldaar. Hoewel een geboren Rotterdammer, of misschien wel juist daarom, legde hij een grote belangstelling aan de dag voor de gesproken volkstaal. In 1840 verscheen zijn 'Overijsselsche en Twentsche Woorden en Uitdrukkingen' als bijdrage in de *Overijsselsche Almanak*.¹⁵ Helderman toonde zich opmerkelijk positief over de taal die hij dagelijks om zich heen hoorde. Hij schreef dat het Twents en het Overijssels niet alleen grotelijks van het Nederlands verschilden, en dat iemand uit Amsterdam, Utrecht enz. die voor de eerste keer Twents hoorde, de taal voor Hoogduits hield. Hij meende dat zo iemand: wanneer hij onbevooroordeeld is, en op uitspraak en woorden, op derzelve vervoeging en beteekenis oplettend acht geeft niet zal zeggen 'het is een lomp patois': neen, hij zal, indien hij eenige taalkennis bezit, klanken aantreffen, die eene zuivere beteekenis, en woorden en gezegden hooren, die eenen diepen zin en iets eigenaardigs hebben.¹⁶

In 1855 verscheen de almanak voor het laatst. Een belangrijk podium voor de schrijvers over het streekeigene verdween. Deze inzinking was niet uitsluitend een gewestelijke zaak. In Groningen en Drenthe verdwenen de almanakken in 1851. Voor de schrijvers over en vorsers naar de streekcultuur verdween daarmee een belangrijke publicatiemogelijkheid. Dat wil niet zeggen dat het dunne lijntje van streekproducties brak. J. Geerdink (1803-1879) pastoor, eerst te Vasse en later in De Lutte, stelde zich – naast zijn priesterlijke taak – in dienst van de streekhistorie. Hij kon dankzij uitstekende contacten met de geestelijkheid in Utrecht beschikken over veel bronnenmateriaal. Zijn magnum opus werd het nogal bescheiden getitelde verzamelwerk *Eenige bijdragen tot de geschiedenis van het Archidiaconaat en het aartspriesterschap Twenthe*. Het kwam postuum uit in 1895.

Een ander ijverig speurder naar de Twentse geschiedenis, de rechtsgeschiedenis en de genealogie was R.E. Hattink (1842-1909). Hattink was lang voorzitter van de in 1858 opgerichte Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis. Zijn van grote kennis getuigende bijdragen vindt men ook in de jaarboeken van de vereniging die – voor wat betreft de aandacht voor het verleden van de regio – als opvolger van de *Overijsselsche Almanak* kan worden beschouwd.

In Rijssen schreef W.J.C. van Wijngaarden (1818-1882) over het Twentse volksleven en de gewestelijke geschiedenis. Hij was de eerste die het gruwelijke verhaal van de seriemoordenaar uit Hengevelde Klaas Annink, alias *Hutnkloas*, te boek stelde. Van Wijngaarden schreef artikelen en bijdragen in diverse bundels in de streektaal. We proeven bij hem al iets van de bezorgdheid over het verdwijnen van de oude volkscultuur. Hij schreef om vast te leggen wat in de toe-

komst verloren zou gaan. Zijn zorg gold het landschap: 'de thans nog te genieten panorama's, ze zullen weldra door nieuwerwetsch plantsoen, of door aanbouw van weverswoningen, die thans als paddestoelen uit den grond oprijzen, vervangen worden'. Maar ook: 'de manier van leven, de wijze van handelen, in een woord de zeden en gewoonten der vaderen op 't platteland van Twenthe' zouden veranderen.¹⁷ Die toon van bezorgdheid om wat dreigde te verdwijnen zou later meer pennen in beweging zetten.

Incidenteel verschenen er ook nog wel stukjes in het 'plat', onder meer van de uit Vriezenveen geboortige H. Smelt (1798-1873) en lexicografische aantekeningen werden wel gemaakt door dominee A. Ballot (1836-1871) te Hengelo. De eerste platschriever die regelmatig in het Twents schreef en die dan ook in kwantitatieve zin van belang is, was J. W. Heinink (1853-1906), schoolhoofd te Fleringen. Heinink – steun en toeverlaat van zijn omgeving – verzorgde in de *Twentsche Courant* het buitenlandoverzicht en was onder meer redacteur van de *Twentsche Almanak*. Dat boekje kwam voor het eerst uit met het jaartal 1879 op de voorkaft. Het verschijnt tot op de dag van vandaag en sluit aan bij de zeventiende-eeuwse plaatselijke en regionale almanakken die primair een kalender boden en andere nuttige informatie alsmede wat mengelwerk. Tot die laatste categorie behoorde ook (vanaf de tweede jaargang) een vertelling in de volkstaal, het 'plat'. Deze *Twentsche Almanak* greep lang zo hoog niet als de Overijselsche en was daardoor volkser. Hij droeg duidelijk een rooms-katholieke signatuur en beperkte zich tot eenderde deel van het grondgebied van de provincie.¹⁸ De streektaalverhalen die Heinink – een goed stylist – ervoor schreef zijn te karakteriseren als aardige, pretentieuze vertelsels. Drankgebruik en stroperij spelen er een belangrijke rol in.

2b Vanaf 1900: Georganiseerde aanpak

Door de industrialisatie en de daarmee gepaard gaande urbanisatie begon Twente, zo rond het derde kwart van de negentiende eeuw, zijn voorindustriële karakter te verliezen, althans rond de stedelijke centra. Het in veler ogen schilderachtige platteland met zijn oude tradities en karaktervolle bebouwing moest steeds meer plaats inruimen voor de opschuivende stadsranden.¹⁹ Identieke woningen in lange rijen, zonder veel fantasie ontworpen, namen meer en meer de plaats in van de voortbrengselen van een in eeuwen gegroeide volksbouwkunst. Met weinig compassie werden de fraaiste specimen daarvan tegen de grond gewerkt. Daar was niet iedereen gelukkig mee. Er waren er die de ontwikkelingen, waaraan – oh zeker – ook goede kanten zaten, bezorgd gadesloegen. En die verontrust waren om zoveel 'gladstrieakerie'.

De in 1847 in Vorden geboren J.H. Gallée (1847-1908), hoogleraar in de Germanistiek en het Sanskriet in Utrecht, wilde een dam opwerpen tegen de confectionalisering van Oost-Nederland. Hij stichtte in 1901 te Deventer de Vereniging tot onderzoek van Taal en Volksleven in Oost-Nederland. Het doel van deze vereniging was het opsporen en verzamelen van alles wat op het gebied van taal en volksleven in de oostelijke provinciën van belang was. Orgaan van de nieuwe vereniging werd de *Driemaandelijksche Bladen*. In 1907 kwam van

zijn hand tevens de grote atlas *Het boerenhuis in Nederland en zijn bewoners* uit. Gallée werd wel de eerste, zij het niet-officiële, hoogleraar in het Nedersaksisch genoemd, omdat hij door zijn werk een pionier van de streektaalstudie en de volkskunde van het oosten van ons land was geworden.

In het textielcentrum Enschede ontstond een initiatief dat aan dezelfde 'drijfveren' ontsproot. In fabrikantenkringen – die enerzijds verantwoordelijk waren voor de snelle economische ontplooiing van de regio en alle daarmee samenhangende verschijnselen als de doorbreking uit het isolement, het deel uitmaken van het groter geheel van de Nederlandse cultuur, urbanisatie en migratie – leefde anderzijds een sterke gehechtheid aan taal, geschiedenis, zeden, kortom aan de traditionele volkscultuur. Menig vertegenwoordiger van dit milieu was zich ook vanuit vroegere generaties zijn 'Twent-zijn' zeer bewust.²⁰

Op 10 april 1906 richtten H.B. Blijdenstein, J.J. van Deinse, J.H. van Heek, Mr. G.H. ter Kuile en W. Stork, uit de kringen van het Enschedese patriciaat, de Oudheidkamer Twenthe op. De eerste voorzitter werd J.J.(Ko) van Deinse (1867-1947). Zijn voorzitterschap duurde tot 1938. Door zijn stuwende kracht en kennis van zaken ging de Oudheidkamer – die tevens een onderkomen zou worden voor zijn archeologische vondsten en die van G.J. ter Kuile (1871-1954) – een bloeiende toekomst tegemoet. Met en door deze initiatieven werd het Twentse regionalisme gedeeltelijk geïnstitutionaliseerd. Er waren mogelijkheden de vruchten van studie en vorsen te tonen aan een breder en te interesseren publiek. Voor de realia waren er nu dus de Oudheidkamer en voor de geschriften, naast de VORG de *Driemaandelijksche Bladen*. Van Deinse was reeds voor de eeuwwisseling begonnen het virus van de Twenteliefde te verbreiden onder zijn streekgenoten doormiddel van zijn 'artikels', zoals hij schreef in het *Twentsch Dagblad Tubantia*.²¹

Van Deinse werd door steeds meer streekgenoten gezien als dé kenner van de streek(cultuur). Hij ontwierp voor Twente een vlag – een bloedrood veld met daarop in het wit een steigerend paard – en hij schreef op verzoek het Twentse volkslied. Dat was merkwaardig genoeg, maar tekenend voor die tijd, in het algemeen Nederlands gespeld. In de in 1932 opgerichte Duitsch-Nederlandse Vereeniging die de contacten tussen de mensen aan deze en aan gene zijde van de grens wilde versterken, speelde hij een vooraanstaande rol. Bij de oprichtingsvergadering te Munster bezong hij in een gedicht de verwantschap tussen het Munsterland en Twente:

*Oons Twenthe und 't Münsterlaand,
Dee sind van éénen Stamm,
't Was al te hoop 't Saksenlaand
Lang vöör de Grèns hier kwam.*

Voor Van Deinse gold: '... dass die Grenze wohl im Stande war zwei Staaten zu bilden, dass sie aber nicht vermochte zwei Völker zu schaffen'.²² *Noaberschopp* heette het contactblad veelzeggend. Het bood Twentse streektaalschrijvers de

gelegenheid te publiceren. De vereniging en haar blad kwamen na de Macht-übernahme van Duitse kant in zeer bedenkelijk politiek vaarwater. Voor de Twentse leden werd ze er niet aantrekkelijker op. Vanaf 1938 vindt de lezer in de gezamenlijke periodiek dan ook bijna geen Nederlandse bijdragen meer. Van Deinse kon door zijn positie optreden als een *trait d'union* tussen de vermogende textielbaronnen en de regionalisten uit het burgerlijke milieu. Een representant van de eerste groep was de al genoemde G.J. ter Kuile, medespeurder naar Twentse oudheden en schrijver van onder andere *Geschiedkundige aantekeningen op de havezathen van Twenthe* (1911) en *Twentsche Eigenheimers* (1936). De inleiding van het laatste werk onthulde het waarom van al zijn speuren en studie:

Ons gewest roept om onze waardering; het biedt ons aan zijn heerlijke natuur, die in haar veelzijdige openbaring van bomen, planten, haar keien, vogels en gedierte, haar vënnekes en heidevelden ons zo ontzaggelijk veel te genieten geeft. Twenthe roept om bezonken waardering van zijn rijke praehistorie en historie, die vanaf de vroegste tijden vertelt van op- en nedergang, van beschaving en terugvallen, van brute bandeloosheid en toenemende rechtszekerheid, van wrede ruwheid, van stijging en terugval in beschaving, kunst en techniek. Staan wij daartegenover onaandoenlijk, dan derven wij een stuk rijkdom, die bij enige inspanning ons toch een mateloze levensvoldoening had kunnen geven.²³

Een bijna religieuze exaltatie spreekt uit een opdracht van Ter Kuile aan zijn 'vrënd' Van Deinse voor in zijn watermolenboek: 'Wiej drääijt op 'n zulfden möllenkolk; Ons driv 'n zulfde leefd' vuur 't Volk en 't heilig Laand van Twênthe!'²⁴ Ter Kuile leverde voor het verzamelwerk *De Nederlandse Volkskarakters* van P.J. Meertens en A. de Vries (1938) een beschrijving van het Twentse volkskarakter die geroemd werd en vrij algemeen aanvaard.²⁵ De verslingerdheid aan alles was met de streek te maken had, kwam bij de fabrikantenklasse ook tot uiting door aankoop en schenking van natuurgebieden. Zó kwam het Overijssels Landschap tot stand. Ook bouwwerken die voor Twentes historie van belang geacht werden, als de zogenaamde Wissinks' mól (de laatst bewaard gebleven stenderkast van Overijssel) en de prachtige havezate Brecklenkamp werden door haar ingrijpen voor het nageslacht bewaard.

Een belangrijk representant uit de burgerlijke groep was de erudiete en veelzijdige Denekamper schoolmeester W. H. Dingeldein (1894-1953), eveneens een ijverig onderzoeker en vruchtbaar publicist en schrijver. Dingeldein trok er samen met A.C. Meijling (1890-1990), mededirecteur van de firma Hengeloch Bier op uit, waarbij Meijling honderden fraaie foto's maakte. Ook een aantal films betreffende oud-Twente is van zijn hand. Om Van Deinse, de aartsvader van de Twentse regionalisten, groeide een kern van vrienden, geestverwanten en adepten die ieder op eigen wijze een groter of kleiner deel van de streekcultuur tot voorwerp van studie kozen.

Naast deze Enschedese kern liet G.B. Vloedveld (1884-1961) uit Almelo steeds meer van zich horen. Vloedveld was de derde zoon van een kleine, zelfstandige

'Meester' G. Vloedbeld (1884-1962). De eerste bewuste 'bouwer' aan de Twentse taal.

boer en fabriekswever. Hij mocht dóórleren en werd onderwijzer (en later hoofdonderwijzer) aan de Sint Radboudschool te Almelo. Naast zeer veel andere functies was hij als regioredacteur bij de *Twentsche Courant* opvolger van de Reutumse platschriever Heinink. Ook als redacteur van de *Twentsche Almanak* volgde hij hem op. Vloedbeld zette de traditie voort, maar hij was als platschriever van veel méér betekenis dan Heinink. Vloedbeld was de eerste bewuste bouwer aan de Twentse taal en schreef talloos veel verhalen in en artikelen over de streektaal. Hij vertaalde bovendien gedichten, Bijbelfragmenten en romans. Zijn populairste werk is nog altijd *Mans Kapbaarg* (1923), een schelmenroman in prachtig klassiek 'plat', die aanvankelijk in feuilletonvorm verscheen in de *Nieuwe Twentsche en Almeloche Courant* en later in boekvorm.²⁶ Alhoewel we Vloedbeld de eerste echte 'bouwer aan de taal' noemden, was hij niet de eerste die een Twentstalig boek publiceerde. Dat boek kwam in 1903 op de naam van de Haaksbergse predikantenzoon H. Berghege (1864-1937). De titel was merkwaardig genoeg in het Nederlands: *Uit het land van den Tubant*. Het gaat hier om een bundel universeel en oorspronkelijk werk.²⁷ We merken bij Berghege nog niets van de blikveldvernaauwing die we bij veel latere streek-

taaldichters zullen aantreffen en die leidde tot het het steeds maar weer bezingen van folkloristische thema's en een verheerlijking van de 'goede oude tijd'. In het voorwoord van *Uit het land van den Tubant* treffen we de beroemde/beruchte en overgeciteerde zin aan omtrent de toekomst van het Twents. De dichter schreef over: 'De korte spanne tijds, die het 'plat' nog rest, zijn armelijk bestaan voort te slepen.'²⁸

Bekendheid genoot en geniet ook nu nog C. Elderink (1871-1941) uit Enschede. We zijn weer terug in de kringen van de textieladel. Elderink liet zich onder ander inspireren door de oude sagen en vertelsels die ze in haar jeugd om het knappende haarvuur had horen vertellen. Haar dichtbundel *Oet et Laand van aleer* (1921) werd klassiek. Voor de geschiedschrijving van belang zijn vooral *Twènther laand en leu en lèven* (1937) en *Een Twentsch fabriqueur van de achttiende eeuw* (1923). Het ging over een van haar voorouders, Jan Bernard Blijdenstein, onder andere maire van Enschede. Ze stelde haar verhaal samen uit brieven en familiepapieren.

Uit Oost-Salland afkomstig, maar ook in Twente zeer geliefd en als een van 'oonze volk' erkend was de Hellendoornse dichteres J. van Buren (1881-1962).

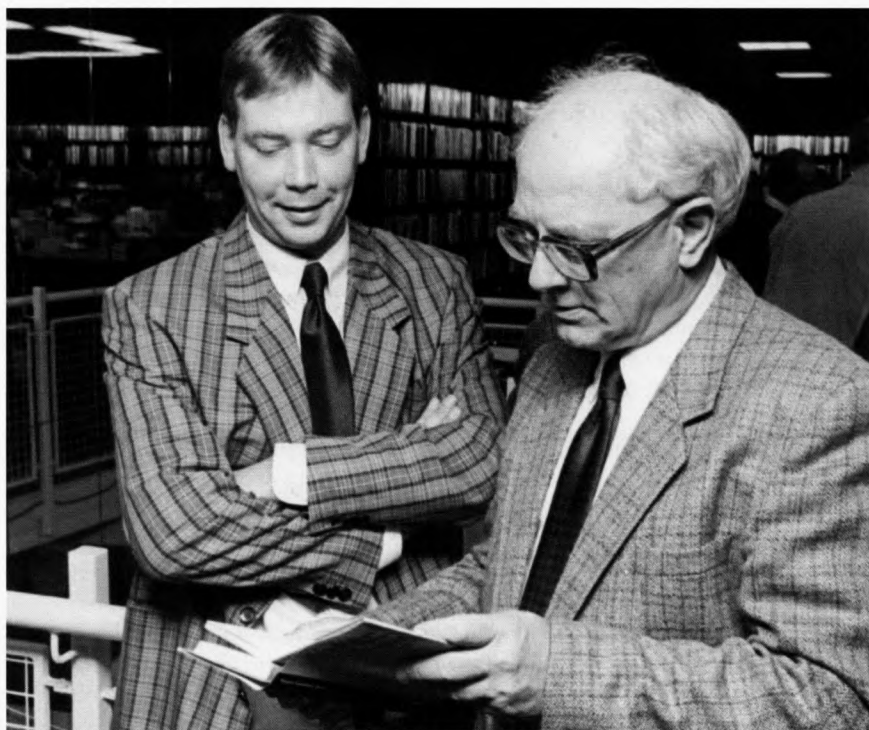
Schrijfster Johanna van Buren (1881-1962).

Ze publiceerde vanaf 1927 elke week in het *Dagblad van het Oosten-Twents Zondagsblad* een 'leedtie' zoals ze zelf zei. De toon en de inhoud waren zeer herkenbaar, 'Jehanna' zoals ze door velen genoemd werd, zocht haar inspiratie meestal dicht bij huis. Dat verklaart wellicht mede haar enorme populariteit die onder andere tot uitdrukking kwam in een hele reeks bundels en herdrukken van haar gedichten.

In bescheiden mate kwam ook de taalkunde in Twente van de grond. De belangrijkste werken waren van P. Ribbert. O. Carm. (1894-1972), die in 1933 te Nijmegen promoveerde op *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente* en de dissertatie van de veelbelovende hotelhouderszoon H. Bezoen (1908-1953), *Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede* (1938). Hij propageerde ook de naam Tukker als geuzennaam voor de inwoners van Oost-Overijssel en verklaarde er de oorsprong van.²⁹

Uit Almelo stamde de architect en tekenaar J. Jans (1893-1963). Jans vertrok in 1914 naar Amsterdam en maakte daar kennis met het werk van Werner Lindner *Das niedersächsische Bauernhaus in Deutschland und den Niederlanden*. Na lezing nam hij zich voor een soortgelijk boek samen te stellen, maar nu met de nadruk op Oost-Nederland. Met dit voornemen formuleerde hij een soort levensprogramma: eens zou van hem hét grote handboek moeten verschijnen over de Oost-Nederlandse boerenbouwkunst. Jans heeft met dat doel voor ogen zijn hele leven documentatie verzameld, foto's en lichtbeelden gemaakt en vooral heel veel met pen en potlood vastgelegd, want hij was een fabuleus tekenaar. Na zijn terugkeer naar Almelo, in 1928, startte hij samen met een compagnon, die het meer technische tekenwerk deed, een bouw bureau in Hengelo. Jans wilde naast de normale opdrachten die een architect ontvangt, moderne boerderijen ontwerpen in een door de traditie aangereikte stijl. Vooral op het landgoed van de graaf van Rechteren Limpurg rondom Almelo en van opdrachtgevers uit fabrikantenkringen kreeg hij de kans zijn ideaal om te zetten in de werkelijkheid. Naast zijn bouw- en tekenactiviteiten werd hij een veelgevraagd spreker. Hij hield honderden lezingen, al of niet met 'lichtbeelden' over verschillende facetten van de streekcultuur. Dikwijls hield hij die voordrachten in de streektaal. De rode lijn door al deze activiteiten was zijn nimmer aflatende strijd tegen de confederalisering van ons land. Nog juist voor de oorlog werd het kamp van de regionalisten versterkt door nieuwe krachten. De belangrijkste onder hen waren de Enschedese schrijver en journalist J. Buursink (1908-1993) en de in Noordijk bij Neede geboren journalist Buter (1918-2000).

Opmerkelijk in het door de verzuiling zo verdeelde Nederland van het interbellum was dat de verdeling naar politieke en of religieuze voorkeuren zich formeel niet uitstreckte tot het Twentse regionalisme. En dat terwijl de regionalisten ieder op zich stevig verankerd waren in hun zuil. Was de versnippering bewust buiten de deur gehouden? Dat is wel eens gesuggereerd.³⁰ Of moet de oorzaak worden gezocht in het kleine getal van de regionalisten? Onofficieel was er wel een zekere samenklontering naar gezindte waarneembaar. Zo kre-

Adriaan Buter (1918-2000) en Frank Löwik (1956) bij de presentatie van *Om de taal van Twente*.

gen, door Vloedbelds' positie bij de katholieke pers, vele schrijvers/geloofsgegoten, zoals H. Klaassen (1901-1980), H. Ph. van Koersveld (1897-1950), M. Koopmans (1888-1979), B. Krikhaar (1868-1954), G. Kuiper (1894-1961) en J. Ros (1884-1966) de gelegenheid hun werk te publiceren. Jans, Jassies en Buter kozen veelal sociaal-democratische bladen als podium en Johanna van Buren het protestants-christelijke *Dagblad van het Oosten*.

2c 1940-1945: Laag pitje

Tijdens de bezettingjaren van 1940 tot 1945 kwamen de activiteiten op regionalistisch gebied in Twente praktisch stil te liggen. Daarmee onderscheidde de regio zich in gunstige zin van onder andere Groningen, Friesland en Drenthe. De bezettende macht probeerde een wig te drijven in het Nederlandse volk door een aloude stamverwantschap over de nationale grens heen, in casu van de Saksen, te benadrukken. Tijdschriften als *Saxo-Frisia* (vanaf 1939) en het *Het Noorder Land* (vanaf 1941) hadden een zekere voorliefde voor dit thema.

Beide tijdschriften en ook het tijdschrift *De Schouw*, het orgaan van de Nederlandsche Kultuurkamer, stonden vol met 'volksche kultuur' en volkskunde. Het ging vaak over onderwerpen die ook de regionalisten aangingen en interesseer-

den. Het was verleidelijk te publiceren in deze goed verzorgde bladen. Natuurlijk werden deze thema's overgoten met een nationaal-socialistisch sausje. Dat maakte ze voor de Twentse regionalisten onappetijtelijk. Ze gaven hun medewerking dan ook niet.³¹ Regionalisten als Dingeldein (die een tijdlang werd gegijzeld in het strafkamp Vught) en Vloedveld stonden bekend om hun anti-nazi houding. Buter, Buursink en de Fleringer schrijver Kuiper zaten actief in het verzet. J.H. van Heek steunde het financieel en Bezoen zat in een Japans concentratiekamp. De reden voor het praktisch ontbreken van collaboratie met de bezetter in kringen van de regionalisten ligt in de stevige verzuild/ideologische verankerung van hun gedachtegoed.

De rol die architect Jans uit Almelo speelde, is niet geheel opgehelderd. De getuigenis van zijn anti-NSB-houding lijkt niet erg te rijmen met zijn inzet voor een prijsvraag betreffende het Saksisch boerenhuis van einde 1943. Hij was voorzitter van de jury.³² Op de prijsvraag zelf kon niet veel tegen zijn. Wèl op de instantie waar zij van uitging, de Nederlandsche Landstand, een mantelorganisatie van de nationaal-socialisten. Jans was ook betrokken bij *Saksenland*, een blad dat pretentiefus werd aangeduid als 'maandschrift'. Deze periodiek met 'de nogal op Blut und Boden gerichte redactie' verscheen van december (wintermaand) 1937 tot en met mei (bloei maand) 1938.³³ Jans zat in die redactie en leverde er tekenwerk voor.

Nog in de bezettingstijd werd een magistraal werk *Mensch en Land in de Middeleeuwen* geschreven door de in Leeuwarden geboren B.H. Slicher van Bath (1910-2004). Een opvallende conclusie hierin was dat de Saksische afstamming van de bevolking van Oost-Nederland – een afstamming waar veel regionalisten trots op waren, die de zaak van het regionalisme dignitas verleende en die ook voor de hand lag – werd ontkennd. Sommige regionalisten bleken het daar moeilijk mee te hebben.

2d Na de oorlog: Storm ... en windstilte

Direct na de Tweede Wereldoorlog raakte de term regionalisme in ons land in zwang. Regionalisten uit het noorden en zuiden congresseerden in de gebouwen van de Volkshogeschool te Bakkeveen. Ze wilden de Nederlandse cultuur vernieuwen uit de eigen tradities. Tukkers waren aanvankelijk niet van de partij, maar ze konden wel kennis nemen van het regionalistische gedachtegoed door middel van het maandblad *Het Gemeenebest*. Toen in 1948 de Twentenaars wèl vertegenwoordigd waren, zei K. Jassies (1908-1979), die was uitgenodigd te spreken over het Overijssels regionalisme, dat hij daartoe niet bevoegd was. Het Overijssels regionalisme bestond eenvoudig niet, een Twènts gevoel echter des te sterker! Hij wees in dat verband op het bestaan van een Twentse vereniging in Zwolle. Erg opbouwend was het Twentse regionalisme nog niet geweest, het had nog niet veel tot stand kunnen brengen, het trad ook amper in georganiseerd verband op. Dat zou in de naaste toekomst veranderen. Maar voorlopig ging de poging om iets als een eenheidsgevoel te creëren uit van de provinciale overheid. In 1947 zag *Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie* het licht. Het Jaarboek stond onder redactie van G.J. Lugard, W.H. Dingeldein en

H. Korteling. 'Nederland zij één in verscheidenheid; elk gewest behoude zijn eigen deugden en karakteristiek. Maar tezamen vormen zij ons vaderland, dat wij, ook op cultureel gebied, willen helpen opbouwen en krachtig maken.'³⁴ Buter vroeg zich af of het gevoel Overijsselaars te zijn, wel zo warm was, als de redactie stelde. Hijzelf hoorde tot de jongere garde van de regionalisten, samen met Buursink, met wie hij *Twenteland. Weekblad voor gewestelijk streven* uitgaf in 1948 en 1949. Een hele bent van schrijvers over de Twentse taal en cultuur zegde zijn medewerking aan het blad toe. Tot dat gezelschap hoorde ook Bezoen, die zijn vermaarde boek *Taal en volk van Twente* uitgaf in 1948. Hij ontwierp met oud-journalist en schouwburgman Jassies in die jaren een eenduidige spelling voor het Twents. Daaraan was behoefte, want elke auteur ging, wat de *schriefwijze* betreft, maar zo'n beetje zijn eigen gang.³⁵ Samen met de Drent J. Naarding (1903-1963) nam Bezoen in die tijd bovendien het initiatief de *Driemaandelijke Bladen* nieuw leven in te blazen.

Steeds vaker kwam het tot uitgaven over de regio of in het Twents. Er giste blijkbaar iets op regionalistisch gebied. Op 30 oktober 1948 kwam het organisatorisch tot samenwerking. Op die dag werd te Zwolle! de oprichtingsvergadering gehouden van de Algemene Vereniging Twente (AVT). Burgemeester P. Kolenbrander (1902-1981) van Tubbergen werd voorzitter. Hij noemde bij die gelegenheid Twent 'hij die het cultuurbegrip Twente in zijn hart draagt. In de eerste plaats komen zij in aanmerking leiding te geven, die 'Twentenaren met een stamboom' zijn, doch het geboren Twent zijn kan geen criterium wezen, het is vooral een kwestie van beleving.'³⁶ Het ging er de AVT uiteindelijk om 'waarden te behouden die een tegenwicht kunnen zijn voor de destructieve gedachten van deze tijd. Kolenbrander hield tevens een krachtig pleidooi voor de Twentse taal: 'Het mooiste wat we onze kinderen kunnen meegeven is onze eigen taal. Hun deze te leren is de persoonlijke plicht van elk onzer'.³⁷ In de tijd daarna volgde de verdere organisatorische uitbouw. Er werden werkgroepen op velerlei terrein opgericht. Maar zonder spanningen en moeilijkheden ging het allemaal niet. Van meet af aan moest er tevens worden afgerekend met het misverstand dat regionalisme gelijk stond met isolatie, stilstand of zelfs de klok terug zetten. In de betogen van Kolenbrander en zijn opvolger moest ook telkens worden benadrukt dat de AVT geen 'los-van-Holland-beweging' was.³⁸

De AVT was een cultuurbeweging. Doelstellingen op politiek of economisch gebied werden niet geuit. Na een ogenschijnlijk voorspoedige start belandde de AVT in een windstille. Er werden mooie plannen ontworpen, maar ze werden nauwelijks omgezet in de realiteit. Geldgebrek was daar een van de redenen van.

Onder voorzitterschap van Jans maakte de AVT een nieuwe start. Hij wilde de mensen bereiken. Om dat voor elkaar te krijgen trad de AVT naar buiten met de zogenaamde Twentedagen. De eerste werd gehouden op 18 oktober 1952 te Enschede, er volgde een tweede en een derde, respectievelijk in 1953 en 1954 en toen was het ook daarmee afgelopen. De AVT heeft de gewone man nooit echt bij haar activiteiten kunnen betrekken. Het arbeiderselement onder haar ahang ontbrak nagenoeg geheel.³⁹ De AVT doofde medio jaren vijftig uit. Een

tweetal werkgroepen gingen zelfstandig verder, de werkgroep textielgeschiedenis en de werkgroep voor een eigen omroep.⁴⁰ De vereniging had teveel gewild. Andere initiatieven, vooral die op streektaalgebied leken voorlopig levenskrachtiger.

De stoot tot nieuwe ontwikkelingen kwam van buiten de regio, uit het noorden. Daar werd al jaren door Groninger streektaalbevorderaars een leerstoel bepleit voor het Gronings. Toen dat niet haalbaar bleek, zetten ze, onder leiding van K. ter Laan (1871-1963) in op een professoraat in het Nedersaksisch. Vanuit Enschede pleitte de uit de Veenkoloniën afkomstige leraar Nederlands W. Diemer (1922-1994) – bijgenaamd ‘Wilde Willem’, vanwege zijn onstuimige karakter en zijn hoekige optreden – in tal van artikelen en pleidooien voor de instelling van zo’n leerstoel. In 1953 werd als bekroning van de strijd het Nedersaksisch Instituut opgericht. Beoogd hoogleraar was Bezoen, maar hij werd gepasseerd voor K.H. Heeroma (1909-1972), die buiten de richtingsstrijd, die gepaard ging met het ijveren voor de totstandkoming, gebleven was.⁴¹ De uit het Bentheimse land afkomstige regionalist A. Rakers (1903-1965) inspireerde door zijn rede ‘Het wezen van modersprake en sprâakunderzöök’ in 1953 op de havezate Everloo onder Rossum voorvechters van de streektaal aan deze en gene zijde van de grens. Er werden schrijverskringen opgericht en er kwam – door inschakeling van het nieuwe Nedersaksische Instituut – een bovennationale spelling voor de Nedersaksische streektaalen: de ‘Vosbergenschrief-wiese’.⁴²

De *Twentse schrieverskring* zag het licht in Hengelo in het ‘draankhoes van de brouwerij’ in 1955. Vloedbeld sr. werd er de bezielende leider van. Het Groningse streektaalblad *’t Swieniegeltje* stelde zich open voor schrijvers uit heel het Nedersaksisch gebied. Ook Twentse schrijvers maakten van de geboden gelegenheid gebruik. Even leek het er op dat de Nedersaksische dialecten uit hun Doornroosjesslaap werden wakker gekust. Sommige regionalisten ontwikkelden megalomane gedachten: ze droomden de 20-miljoenenroom. Vloedbeld schreef over de ‘gouwen van de moodersprake ‘achter ’n paol’: ‘Die gouwen vormen ’n uitgestrekt gebied, waar circa 20 miljoen mensen wonen.’⁴³ In de regio zelf kwam de jonge J. Gigengack (1933-1976) uit met een nieuw streektaalblad, het aanvankelijk nogal oubollige *Twèntherlaand en – leu en – sprake*. Het blad werd het orgaan van de schrijverskring.

Opzien baarde ook Buursink’s essay ‘Experimenteren met de mooderspraak’ in het *Jaarboek Overijssel* van 1957. Het ging om een onderzoek naar de mogelijkheden van de streektaal. Buursink stelde dat het Twents als cultuurtaal arm was, achterlijk zelfs. Maar de inherente mogelijkheden van de taal waren nooit verkend. Om te bewijzen dat de Twentse taal ook literaire proeven kon doorstaan vertaalde hij enkele Bijbelfragmenten, een fragment uit Nietzsches *Also sprach Zarathustra* en een stuk uit *Hamlet* van Shakespeare. Deze vertaalexperimenten vormde een frisse poging om het Twents te onttrekken ‘uit de sfeer van moppentrommel en derderangs conférences’. In 1962 herhaalde Buursink het experiment dat taalvernieuwing beoogde te bereiken.

Gigengacks wilde met zijn novelle *De boetenste duusternis* uit 1961 op zijn

manier – ‘Kuieraovende en spinvisieten zint oet de tied’ – stedelijk denken en modernisering bereiken. Maar hij deed dit in een voor sommigen te openhartig taalgebruik. Er ontstond zoets als een literaire rel. Door alle commotie en de nare reacties (Buursink: ‘pornograaf’, ‘zedenvervuiler’) die het werk veroorzaakte, werd de sfeer tussen de beste *platschrievers* grondig bedorven. Deze ontwikkelingen, een afnemend enthousiasme én het *oet de tied komn* van een aantal kopstukken als Vloedbeeld, Jans en Van Buren brachten de zaak van het regionalisme in het slop. Er was meer. De tijd was veranderd. Veel mensen keken in de eerste plaats naar de toekomst zonder veel acht te slaan op waardevolle oudere vormen en eigenaardigheden. In de jaren zestig heerste een bijna blind vertrouwen in de toekomst en een bijna religieuze drift om zich te ontdoen van veel vertrouwds. In veel steden werden karakteristieke en beeldbepalende panden en straatbeelden opgeofferd aan de modernisering zonder dat daar noemenswaardig protest tegen klonk.

Toch was de vlam van het regionalisme niet helemaal gedoofd. Het herstel van het midwinterhoornblazen – een traditie die honderden jaren oud is – dat sedert de vroege jaren vijftig onder leiding van vooral T. Borghuis (1890-1971) begon, zette zich krachtig door en groeide uit tot een van de iconen van de beweging.⁴⁴ In 1961 verscheen voor het eerst het *Jaarboek Twente* onder hoofdredacteur B.H.A.M. Plegt (1904-1977). De textielfabrikant D. Jordaans (1913-1989) had de uitgave (mede) mogelijk gemaakt. Het jaarboek bleek een voltreffer en is nu, in 2005, aan zijn zesenvestigste jaargang toe. Bovendien bleven er regionalisten die met hun nauwgezette speur- en documentatiewerk en grote ijver voor de Twentse zaak op hun deelgebieden kostelijke artikelen, boeken en standaardwerken publiceerden. Van hen moeten vooral E. Jans (1941), zoon van Jan Jans, en H. Hagens (1936) genoemd worden.

2e Na 1975 – Een nieuwe bries

Zo medio jaren zeventig leefde de belangstelling voor het streekeigene duidelijk weer op. De *Kreenk vuur de Tiventse Sproak* (kortweg ‘den Kreenk’) werd opgericht door de Rossumer onderwijzer H. Engelbertink (1942), E. Jans en T. Kolkman (1950). Ook Gigengack vond weer aansluiting bij de taalbeweging die hij een kleine vijftien jaar tevoren door alle tumult vaarwel had gezegd. De *Kreenk*, die daartoe verdeeld was in werkgroepen, ontplooidde activiteiten op allerlei gebied om de streektaal te promoten. Toen bleek dat er in de wereld van de amateurtoneelspelers behoefte bestond aan goed Twents toneel, werd voor het schrijven en vertalen van stukken een werkgroep opgericht. Opmerkelijk was het bestaan van de werkgroep *lesriege*. Voor het eerst werden lessen ontworpen en gegeven aan cursisten die actief Twents wilden leren. De noodzaak voor deze lessen werd gevoeld doordat onderzoeken uitwezen dat het gebruik van de streektaal – in kwantitatieve én in kwalitatieve zin – achteruit liep. A. Enklaar (1956), destijds student klassieke talen in Leiden, schreef de cursusboeken.

Een enquête van Engelbertink had uitgewezen dat het de streektaal in de ogen van de regiogenoten aan status ontbrak.⁴⁵ Mede daarom ging de *kreenk* er toe over om streektalkerkdiensten te organiseren. Het ging hierbij steeds om oecumenische vieringen in de namiddag. In de loop van de jaren werd een

flink aantal priesters en dominees bereid gevonden in deze diensten, die verrassend goed werden bezocht, voor te gaan. De werkgroep ter oprichting van een Twente Akademie droeg weldra haar werkzaamheden over aan een op bredere basis geschoeide startcommissie Twente Akademie. De drijvende kracht achter deze activiteit werd vooral Buter die reeds in de jaren vijftig had gepleit voor een dergelijke instelling.

De Twente Akademie werd, toen door allerlei oorzaken de activiteiten van de *kreenk* op een wat zachter pitje doorpruttelden, meer en meer de motor achter vele regionalistische activiteiten. Er volgde toenadering tot de Oudheidkamer Twenthe en er werd alras gedacht over 'voorkeur delen'. Dat wil zeggen dat er gesproken werd over huisvesting van de Twente Akademie in het pand van de oudheidkamer/rijksmuseum aan de Lasondersingel in Enschede. Daar moesten de initiatiefnemers later van af zien, omdat door een toename van streekactiviteiten de rijksstatus van het museum onder druk kwam te staan. De oprichtingsacte passeerde in 1982 en de Twente Akademie vond toen onderdak in het gebouw van de Provinciale Bibliotheek Centrale in Borne. Het nieuwe instituut, dat van 'onderen' af is gegroeid, werkte voornamelijk met vrijwilligers die hun taken verdeelden over de volle breedte van de regionalistische aandachtsvelden. Buter had de dagelijkse leiding. Hij omschreef het doel van de werkzaamheden op het nieuwe instituut aldus: 'Wij willen openstaan voor iedereen die vragen heeft over Twente. Van oudsher wordt hier al veel gedaan aan heemkunde. In de eerste plaats willen wij die bestaande maar verspreide kennis bundelen en beschikbaar maken voor een breed publiek.'⁴⁶

Een andere medewerker van het eerste uur, M. Hermelink, zag het zo: 'Wij willen een vergaarbak en katalysator voor de Twentse kennis zijn ter versterking van de eigen identiteit van het Twentse gewest.'⁴⁷

Stad en Land werd in 1984 het contactorgaan van de Twente Akademie. Het werd een onmisbare bron voor een ieder die op de hoogte wenste te blijven van de streekcultuur en -geschiedenis en het onderzoek ernaar. De Twente Akademie veranderde in 1997 haar naam in het Van Deinse Instituut en vond onderdak in het fraaie en historische Elderinkshoes te Enschede. Dat de interesse voor de streekcultuur geen hobby is voor een kleine incrowd, maar dat er ook bij het brede publiek grote belangstelling voor is bleek, onder andere uit de explosieve groei van het aantal cultuurhistorische verenigingen en instellingen en de wassende reeks publicaties in boek- of andere vorm. Door de populaire rubriek 'Oet de noaberschap' in de *Twentsche Courant* (later *Twentsche Courant/Tubantia*) van G. Vaanholt (1948), die sinds 1986 bestaat, worden wekelijks honderdduizenden Tukkers op de hoogte gehouden van allerlei streekculturele wetenswaardigheden.⁴⁸

We zien de laatste jaren in het Twentse regionalisme een kentering, doordat de romantische tegenstelling platteland-stad die de oudere generaties zo sterk beheerste, nu meer en meer plaats maakt voor een evenwichtiger en meer eigentijdse benadering. Stad en land zijn immers al decennia nauw met elkaar verweven. De tegenstellingen zijn lang zo groot niet meer als vijftig jaar geleden. Stedelingen – voorzover niet afkomstig van het platteland – zoeken het

platteland op voor recreatie en een eventuele tweede woning, en plattelandsbewoners zijn vaak voor wat betreft hun werk en de voorzieningen gericht op de stad. Ook de Twentse steden – vooral Enschede met zijn universiteit en culturele instituten – kunnen nu locaties zijn van waaruit het streekpatriotisme wordt gevoed. Deze vernieuwde visie begon medio jaren tachtig op het gebied van de streekliteratuur vrucht te dragen. De lang verhoopte vernieuwing en verjonging in de ‘platschrieverie’ brak eindelijk door. G. Kraa (1939) is er een exponent van. Deze uit Rijssen afkomstige leraar uit het middelbaar onderwijs weet een eigentijdse toon aan te slaan in zijn Nederlands- en Twentstalige (jeugd)boeken en daardoor met zijn uitgaven velen te bereiken. In J. B. van de Velde (1924) kreeg de Twentse poëzie een dichter die de al zo platgetreden paden van heimattümelei en natuurbeschrijving verliet en nieuwe wegen wist te gaan. Kraa werd in 1998 benoemd tot de eerste Twentse streektaalconsulent. In die hoedanigheid kreeg hij officieel de opdracht de Twentse streektaal op allerlei manieren te promoten. Hij werd in 2002 opgevolgd door B. Groothen-

DARGAUD PRISNTEERT

NE GESJICHTE VAN **Asterix**

DEN GALLIËR

TEKS
GOSCINNY

TEEKNINGN
UDERZO

Kats in
t plat!

De Oare
útjouwerij

Asterix den Gallier.
Kats in 't plat.

gel (1959), die onder meer meewerkte aan een lessencyclus met aandacht voor streekeigen taal en cultuur voor de basisscholen.

Vernieuwing van toon en thematiek streefden ook F.G.H. Löwik (1956), G. van der Vliet (1951) en G.J.M. Klaassen (1960) in hun soms tegendraadse en altijd onverwacht uitkomende literaire tijdschrift *De Nieuje Tied* na. Bewust zocht de redactie naar eigentijdse literaire teksten in proza en poëzie: 't Ene selectiekriterium bie j t al of nich opnemn van in ezeundn biejdreagn het: kwaliteit.⁴⁹

In de rubrieken 'Kort ekuurd' en 'Leu, Potleu & Stumpkes' van het sedert 1994 uitkomende blad kregen al wie goedkope succesjes najaagde of *knooiboksn-waark* (prutswerk) leverde op het gebied van het Twents, er in ongezoute bewoordingen van langs. Doordat de gezapige wereld van de Twentse schrie-
verieje niet bekend was met stevige, maar zakelijke kritiek, werkte *De Nieuje Tied* als een steen in een vijver met stilstaand water. De verhoudingen tussen de vernieuwers en zij die op de traditionele manier wensten door te gaan, werden dan ook al gauw ijsig. Maar de redactie wist door haar aanpak nieuwe plaatschrievers aan zich te binden. Onder hen bevonden zich 'bekende Nederlanders' als Herman Finkers (1955), Anne van der Meiden (1929) en Willem Wilmlink (1936-2003). Maar ook minder bekende platdichters als B. Sieverink (1954), T. Vossebeld (1939) en J.S.L.A.W.B. Roes (1971) uit de Graafschap publiceerden hun werk graag in DNT. Eveneens nieuw was de vertaling van *Astérix le Gaulois* in de streektaal. De uitgave was een schot in de roos.⁵⁰ Het voorbeeld van de Nieuje Tiedgroep werd later door anderen gevolgd. Vaanholt waagde zich aan de vertaling van twee Suske en Wiske-albums en elf Jip en Janneke verhaaltjes verschenen in evenzoveel streektaalvarianties als *Jipke en Janōakn* onder auspiciën van het Van Deinsse Instituut.

Van bijzonder belang was het grote Bijbelvertaalproject van A. van der Meiden. Deze bekende predikant en hoogleraar, die al vanaf 1960 vooring in kerkdiensten in de streektaal, formeerde een resonansgroep om zich heen om de teksten uit het Oude en Nieuwe Testament te bestuderen en te vertalen uit de grondtekst. Vanaf 2001 verscheen zijn eerste deel van 't Oale Testament.

Ook op het gebied van de secundaire literatuur zat de groei er flink in. Het had er wel de schijn van dat alles wat de voorafgaande decennia was blijven liggen, nu moest worden ingehaald. Er verschenen woordenboeken. De eerste dikke pil was van G. 'meester' Dijkhuis (1887-1983), die op zijn tachtigste begon met het verzamelen van het materiaal ervoor. Het resultaat was een kloek woordenboek, dat echter nogal wat doublures kende doordat dezelfde woorden in verschillende spellingswijzen erin voorkwamen. Het werkte bovendien slechts één kant op. Het was een Twents-Nederlands woordenboek. De gebruikswaarde was daardoor beperkt. Toch werd de uitgave een succes. Er kwamen nieuwe en aangevulde drukken uit in 1981 en 1991. Naamgenoot D. Dijkhuis (1910-1976) verzamelde het Haaksbergens taaleigen. Na bewerking kwam postuum, in 1994, *Taal van Haaksbergen* uit. Twents-Nederlands en Nederlands-Twents waren de woordenboeken van K.D. Schönfeld Wichers (1901-1993), alhoewel 'Twents' hier eigenlijk voor Rijssens stond. De eigenzinnige samensteller kon het bovendien niet laten het werk 'op te sieren' met foto's uit de oude

doos, allerlei onwetenschappelijke theorieën, verhalen en gedichten en nog meer fraais. Maar ook op dit gebied kon kwalitatief winst geboekt worden. In 2004 kwam een handzaam en praktisch Nederlands-Twents, Twents-Nederlands (in één band) zakwoordenboek uit, dat ontdaan was van alle (spellings)ballast en romantische optuiging. In hetzelfde jaar verscheen het digitale streektaalwoordenboek *Dialexicon Twents* van Van der Vliet: een dynamisch mega-bestand dat actueel kan worden gehouden.

Modern theater kreeg bij Finkers een kans. Die ontdekte omstreeks 1995 zijn Twentse roots en bracht een aantal shows in de streektaal. De verbinding met het moderne theater wordt voortgezet door B. Siemerink en cabaretier André Manuel, die in 2004, geïnspireerd door de Twentse sagenwereld, een reeks openluchtvoorstellingen uitbracht, die werd uitgevoerd door de theatergroep Hydra.⁵¹ Een ander bewijs dat de Twentse taal meer en meer voor 'vol' wordt aangezien, blijkt uit het opnemen van streektaalfragmenten in de uitgaven van de Stichting Literaire Wandelingen.

Er werd in regionalistische kringen ook weer, sinds de jaren vijftig, – zij het nog op bescheiden schaal en met veel bescheidener doelen – samengewerkt met organisaties buiten Twente. De *kreenk* had zich in 1977 aangesloten bij het verbond voor Neersasse Dialectkringen, dat in 1966 was opgericht door de Dialectkringen Salland/Veluwe en Achterhoek/Liemers. De gezamenlijke streektaalorganisaties boden met hun kwartaalblad *De Moespot* 'schrijvers' de gelegenheid hun stukjes in het plat te publiceren. Literaire pretenties waren het blad vreemd. Dat was bij het in 1974 voor het eerst verschijnende, door jongeren uitgegeven blad *De Pennevogel* anders. Door die pretenties herinnerde het blad wel aan *t Swieniegeltje*. Met zijn vernieuwende aanpak en heftige toon werd het niet erg geliefd. In 1979 verscheen het laatste (dubbel)nummer.

De samenwerking van de streektaalkringen ontwikkelde zich verder in de SONT, de federatie van Streektaal Organisaties in het Nedersaksisch Taalgebied. Het initiatief tot oprichting werd genomen op een bijeenkomst van de Stichting het Drentse Boek in 1981. De bekende Drentse dichteres Marga Kool werd de eerste voorzitter. Het doel van de organisatie was de gemeenschappelijke belangen van de streektaalbewegingen te behartigen en een podium te zijn waarop ideeën en ervaringen konden uitgewisseld. Ter gelegenheid van de oprichting van de SONT, in 1984, werd in Dwingeloo een grote streektaalmanifestatie gehouden. In het op die dag uitgegeven manifest verklaarden de organisatoren nuchter dat zij: 'het behoud van de streekcultuur binnen een samenleving, het bevorderen van een positieve waardering van de bewoners voor hun eigen identiteit als een voorwaarde voor het behoud (zien) van de leefbaarheid en een vergroting van het welzijnsgevoel voor de inwoners van Noord- en Oost Nederland'.⁵² De dialectijveraars hadden geleerd uit het verleden. Het verschil met de streektaalbeweging uit de jaren vijftig was opvallend. Grote woorden over twintig miljoen 'mooderspraak-sprekkers' ontbraken, terwijl ze voor de verheffing van de streektalen nadrukkelijk ook een rol voor de politiek zagen weggelegd. Het grootste wapenfeit van de SONT tot nu toe is de opname van het Nedersaksisch in het Europees Handvest voor streektalen of

talen van minderheden in 1995 onder deel II. Dit succes was overigens vooral van psychologisch belang, opname onder deel III, dat financiële armslag geeft en de overheid tot handelen aanzet, wordt nagestreefd.

3 Kenmerken van het Twentse regionalisme

3a *Elitair*

De status van de Twentse taal – de nucleus van de Twentse streekcultuur en dus ook van het regionalisme – is heel lang laag geweest. Wie Twents sprak in 'beschaafde kringen' of bij officiële gebeurtenissen vertoonde sociaal onwenselijk gedrag. Dat gold zeker vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw. Opmerkelijk is nu dat het regionalisme als stroming vooral gedragen wordt door – vooral mannen – van de zogenaamde 'hogere klassen'. Dat geldt sterker naarmate men verder in de tijd terug gaat. In *De Twentse Beweging* heb ik op basis van een aantal criteria de belangrijkste regionalisten geselecteerd. In totaal ging het om 103 personen, van wie 98 mannen en slechts 5 vrouwen. Voor een sociale stratificatie heb ik ze ingedeeld in drie categorieën: 1. De hoogste laag: daar rekende ik toe: a. door afkomst: leden van adel en het patriciaat, b. door opleiding: personen met een academische titel en personen op grond van hun vooraanstaande beroepsfunctie. Bij dat laatste ging ik uit van de status die in het algemeen wordt toegekend aan de beoefenaren van het beroep. Voorts, 2. de middengroep: onderwijsgevenden zonder academische titel en lagere ambtenaren. Tenslotte: 3. de klasse van arbeiders en kleine boeren.⁵³

Voor de negentiende eeuw kwam ik tot een aantal van 18 personen. De gegevens voor die eeuw zien er als volgt uit: tot de hoogste categorie, 1a en/of b behoren 13 personen en tot de tweede categorie 2 personen. Categorie drie ontbrak geheel. Van 3 personen konden de gegevens niet achterhaald worden. Voor de twintigste eeuw onderzocht ik de gegevens van 85 personen. Tot categorie 1a en/of 1b behoren 41 personen, categorie 2 is ook goed vertegenwoordigd met 31 personen, maar de derde categorie, die in het maatschappelijke leven veruit het grootste is, mag met 8 personen zwak vertegenwoordigd heten. Van 5 personen konden de gegevens niet achterhaald worden. Het is duidelijk: de 'hogere standen' zijn oververtegenwoordigd. Kunnen we uit bovenstaande gegevens concluderen dat het regionalisme als een elitaire zaak beschouwd mag worden? Misschien wel. Maar de lezer dient te bedenken dat wie zich met het bestuderen en cultiveren van specifieke streekeigenaardigheden bezig houdt, ipso facto bezig is met cultuur. Daarvoor is een bepaalde van welstand en onderwijs vereist. Wie nauwelijks lagere school heeft gehad en lange dagen vult in fabriek of magazijn of op het land, zal, door de strijd om het naakte bestaan, aan reflectie op de cultuur waarin hij leeft, amper toekomen.

3b *Conservatief*

Het regionalisme in Twente moest, met name in de jaren vijftig, telkens kritiek verduren – vervat in artikelen, ingezonden brieven of anderszins – waarin het gelijk werd gesteld met het streven de klok terug te zetten. Het regionalisme heette hardnekkig conservatisme en zijn aanhangers zouden worden gekenmerkt door kortzichtige behoudzucht.⁵⁴

De vraag die uit deze kritiek naar voren komt, is een dubbele. Is het Twentse regionalisme een vorm van conservatisme en werden/worden de Twentse regionalisten gekenmerkt door – al of niet kortzichtige – behoudzucht?

Nu zal men zich er rekenschap van moeten geven dat de term conservatisme in ons land een zeer bepaalde, ongunstige bijklank (van stilstand en achteruitgang) kent.⁵⁵ Als het daarvan wordt ontdaan en als conservatisme weer gewoon betekent de band met het verleden bewaren en de belangrijkste kenmerken van de door onze voorouders in een lang proces ontwikkelde cultuur verder ontwikkelen en doorgeven aan de na ons komende generaties, dan kan de eerst gestelde vraag zonder meer positief beantwoord worden. Deze stelling vindt aansluiting bij de opvattingen van één van de meest bekende en thans furore makende Britse filosofen Roger Scruton (1944). Hij ontdekte het conservatisme als een filosofie waarin de samenleving voorafgaat aan het individu. Hij vat het individu op als een 'social artifact', het product dat hem aan gebruiken, waarden en verwachtingen bindt. Zonder deze zaken raakt hij beschadigd en is hij incompleet. Daarom verdienen die zaken respect en bescherming.⁵⁶

Scruton heeft het over loyaliteit aan banden die er eerder waren dan elk individu. Het gaat dan om 'kerninstituties waarin mensen geboren worden, opgroeien, een identiteit krijgen, een traditie erven, hun levens leven, met elkaar initiatieven nemen, hun werk verrichten. Zij geven het leven geborgenheid, verlenen een besef van 'thuis'-zijn en zijn daarmee een krachtige remedie tegen het uiteenvallen van het sociale leven als gevolg van individualisering en atomisering.'⁵⁷

Tot 'banden die er eerder waren dan elk individu', tot die kerninstituties, kan men ook de streekcultuur rekenen. Geen enkele regionalist zal bezwaar (kunnen) maken tegen het onderbrengen van het regionalisme in het aldus opgevatte, overkoepelende begrip conservatisme. Maar hoe zit het met de beschuldiging van behoudzucht?

Knipmutsengehalte

De opkomst van het regionalisme aan het begin van de negentiende eeuw vindt zijn uitdrukking in het zich afzetten tegen het leven in de stad, dat zo eigen is aan de Romantiek. We lezen het onder andere in de gedichten van De Thouars. Later in diezelfde eeuw zal de bezorgdheid over het oprukken van overal eerdere vormen, over *gladstrierkerieje* door de industrialisatie en de daarmee samenhangende verstedelijking een belangrijke rol spelen. Daarom was en is het regionalisme in Twente zoveel sterker dan in de aangrenzende regio's, Salland en de Gelderse Achterhoek. Alleen al op het gebied van de streektaalletterkunde – een goede graadmeter voor het regionalisme – zien we dat Twente productiever is dan de twee andere gebieden samen. Binnen Twente zien we dat de meeste streektaalschrijvers komen uit de steden en grotere dorpen.⁵⁸ Industrialisatie en verstedelijking fungeren als aanjagers van het regionalisme. Zo bezien is het regionalisme een reactie, een tegenbeweging. Maar is het louter uit op behoud? Is het uitsluitend een conserverende beweging die het liefst terug wilde naar *t lösse veur* en de *zwokpiep*? Zo niet, waarom bleek dit misverstand zo moeilijk op te ruimen? Wilden zij die deze beschuldigingen (want dat

waren het in feite) maar bléven uiten dan simpelweg niet beter weten? Of gaven de regionalisten misschien zelf toch ook voedsel aan deze door hen met de pen zo fel bestreden beweringen?⁵⁹

Als we het werk van de bekendste streektaalschrijvers nemen en ons beperken tot de boekuitgaven, dan valt op dat de meeste verhalen spelen in het verleden en op het platteland. De illustraties passen zich daarbij aan. Het heeft er de schijn van dat het moderne stadsleven niet boeiend genoeg was. Ook reflectie op contemporaine gebeurtenissen vindt men amper; de grote stakingen in de textiel hebben geen spoor achtergelaten in de streektaalliteratuur; zelfs de Tweede Wereldoorlog, toch wel het grootste drama in de nu achter ons liggende eeuw, bood blijkbaar geen inspiratie. Daarentegen werden veel regionalisten niet moe telkens maar weer te schrijven over oude of minder oude tradities als paasstaakslepen, vlöggeln, peenksterbroed, eierzeukn, klootscheetn, midwinterhoornblazen en dergelijke. We treffen in de meeste streek(taal)bladen en – blaadjes als *Noaberschopp*, *Moderspråke en Nåberschüp* en *Twënterlaand en – leu en – spraake* dezelfde bloedarmoede aan.

Op het gebied van de streekgeschiedenis werd verdienstelijk werk geleverd, maar de voorliefde voor het anekdotische, en de monografie (watermolens, klederdracht, tuugkisten), het pastorale overheerst. Voorliefde voor bepaalde onderwerpen, zoals de oorsprong van het 'lösse hoes' hebben de streek bovendien voortdurend neergezet als een armelijk gewest, waar – zo leek het wel – elke boer tot in de eerste helft van de twintigste eeuw in zo'n armelijk en tochtig onderkomen woonde. Geen streek om trots op te zijn dus. Wie alleen al in de buurt van Vasse rondkijkt, met zijn grote dubbelgekapte boerderijen, dikwijls voorzien van een fraaie classicistische inrijboog, wéét dat het zoëven geschetste beeld voor geheel Twente eenvoudig niet juist kan zijn. Door de blikvernauwing komen sommige onderwerpen wel erg vaak aan de orde en worden andere, minstens even interessante, niet of maar amper beschreven.⁶⁰

Op het gebied van de regionale (plattelands)architectuur wilde de Almelose architect Jans komen tot vernieuwing uit de traditie. Toen hij na zijn opleidingstijd in Amsterdam in Almelo terugkeerde, begon hij moderne, maar op de streektradities geënte huizen en boerderijen te bouwen. Zijn proefmodel voor de Overijsselse Landbouwtentoonstelling van 1927 was er een duidelijk voorbeeld van. In zijn bouwschool in Almelo, na de Tweede Wereldoorlog gesticht, trachtte hij toekomstige bouwkundigen uit de streek in die geest te vormen. Door tegenwerking van de Nieuwe Zakelijkheid-aanhangers liep dat anders.⁶¹ Jans is nu het meest bekend door de publicaties van zijn magistrale tekenwerk. Hij heeft honderden tekeningen vervaardigd van de antieke plattelandsarchitectuur – met een even grote artistieke als documentaire waarde. Hij wilde vanuit het verleden naar het heden. In een tweetal boekwerken en in talloze artikelen en lezingen hamerde hij steeds op dat thema.⁶² Maar was hij diep in zijn hart niet traditioneler dan hij zich voordeed? Het liefst wijdde hij zich aan restauraties en als hij de kans kreeg – en die kreeg hij af en toe – ging hij zich volkomen te buiten aan het construeren van nieuwe vakwerkboerderijen, die een honderdvijftigtal jaren eerder niet zouden hebben misstaan. En hij had ook weinig op met de toekenning van de cultuurprijs van Overijssel aan

kunstenaars die nieuwe, door hem afgekeurde, wegen wilde gaan.⁶³

Uit het bovenstaande – en de voorbeeldenreeks is gemakkelijk uit te breiden – rijst de vraag of de regionalisten zelf misschien mede debet zijn aan het suffige imago dat de streekcultuur lange tijd aankleefde. Het verwijt dat regionalisten zich vastpinden op min of meer toevallige vormen uit het verleden, was niet slechts voorbehouden aan de Twentse regionalisten. In de Verenigde Staten klonken dezelfde verwijten tegen het zogenaamde 'literary and aesthetic regionalism' dat ongeveer overeenkomt met het culturele regionalisme in ons land:

The besetting weakness of regionalism lies in the fact that it is in part a blind reaction against outward circumstances and disruptions, an attempt to find refuge within an old shell against the turbulent invasions of the outside world, armed with its new engines; in short an aversion from what is, rather than an impuls toward what may be. For the merely sentimental regionalist, the past was an absolute. His impuls was to fix some definite moment in the past, and to keep on living it over and over again, holding the 'original' costumes, which were in fact merely the fashion of a certain century, maintaining the regional forms of architecture, which were merely the most convenient and comely constructions at a certain moment of cultural and technical development; and he sought, more or less to keep these 'original' customs and habits and interests fixed forever in the same mold: a neurotic retreat. In that sense regionalism it seems plain, was anti-historical and anti-organic: for it denied both the fact of change and the possibility that anything of value could come out of it.⁶⁴

Hoe het anders kan, toont Friesland waar gemakkelijk verbindingen worden gelegd met uitingen van de hedendaagse cultuur. De hechting van Friese culturelementen (vooral de taal) aan nog jonge tradities zoals het skutsjesilen en de Slachtemarathon verleent het Friese regionalisme, dat daar 'nationalisme' genoemd wordt, een sexy (jong, stoer, sportief) imago. De bevorderaars van de Friese identiteit laten zich niet terugduwen in het onvruchtbare isolement van het platteland van *annekebesmoorstied*.⁶⁵ De Friezen varen er wél bij. De door iedereen ervaren eigenheid van de provincie is een van de redenen waarom de toeristen de weg naar het noorden weten te vinden.

3c Gematigd

De Twentse volksaard die al zo vaak beschreven is en die de Tukkers kenschetst als gelijkmatig en moeilijk in beweging te krijgen, is er misschien debet aan dat de strijd van de regionalisten voor de eigen streekcultuur een weinig spectaculair verloop kende. Een felle toon van de regionalisten zou contraproductief werken, zoals Jans al ondervond in de jaren vijftig, maar de andere regionalisten waren in hun doelstellingen ook veel minder ambitieus dan in Friesland. Lessen op scholen om de taal actief te leren (ook de niet verplichte lessen) werden lange tijd afgewezen. Acties om seriëuze programma's in de eigen taal te krijgen op de omroepen zijn er nauwelijks geweest. Veel schrijvers leken zelfs door de manier waarop ze hun boeken uitgaven, hun taal niet voor vol aan te zien.⁶⁶ En merkwaardig genoeg voedde een aantal leidende regionalisten hun

eigen kinderen uitsluitend Nederlandstalig op. Iets wat lijkt op een 'kneppel-freed' (knuppelvrijdag) zal men in het oosten van Overijssel dan ook niet tegen komen.⁶⁷

Toch kunnen soms de emoties wél oplaaien, vooral als een 'vrömde' kritiek heeft op Twente en zijn inwoners. Of erger nog: als een oud-Tukker zijn nest bevuilt, of zijn taal ostentatief verloochent. Dat was het geval in Saasveld in 1993. Een naar Utrecht verhuisde ex-dorpeling had naast het Twentstalige plaatsnaambordje *Soasel* gewoond.⁶⁸ Hij was er jaren later nog overstuur van en bracht zijn gevoelens uit in een artikel in *De Volkskrant*. Een lawine van kwade reacties volgde. De vraag rijst: waarom waren de brieveschrijvers kwaad? Was het werkelijk om de liefde voor de eigen taal (De brieven waren bijna alle in het Nederlands geschreven)? Of voelden ze zich door hun voormalige dorpsgenoot als niet helemaal toerekeningsvatbare exoten in de hoek gezet? De reacties zijn na te lezen in *Weg met het dialect. Stront wie hef oe drett'n*.⁶⁹

4 't Löp wa lös' of aanpakken?

In hoeverre de inspanningen van de regionalisten – of met een wat ouderwetse term 'Twenteminnars' – resultaat hebben gehad, is moeilijk vast te stellen. 'Invloed hebben op' is niet te meten. Wel is duidelijk dat de Tukkers in het algemeen een grote belangstelling aan de dag leggen voor alles wat met het eigen heem te maken heeft. Dat blijkt onder andere uit de populariteit van Vaanholt's 'Oet de noaberschap', de explosieve groei van het aantal heemkundige verenigingen, uit de neosaksische bouwsels die overal in de stad en op het platteland verrijzen. Er is ook een sterk Twents bewustzijn. Dat spreekt uit de eindeloze rij namen van verenigingen, stichtingen en ondernemingen die zich 'Twents' noemen. Tastbare resultaten zijn onder andere ook het *Jaarboek Twente*, het min of meer literaire tijdschrift *De Nije Tied* en instituties als De Kreenk veur de Twentse Sproak, het Textielmuseum en het Van Deinse Instituut te Enschede. Het regionalisme zèlf is al onderwerp van geschiedschrijving geworden, al is er in Overijssel aan dit fenomeen nog niet zoveel aandacht besteed als in het noorden en zuiden van ons land.⁷⁰ In het oosten was slechts op deelgebieden wat gepubliceerd.⁷¹ Twente is met *De Twentse Beweging. Strijd voor Modersproake en Eigenheid* voor het regionalisme in 2003 (en in veel beknoptere vorm in 1989 met *Om de taal van Twente*) op de kaart gezet. Voor een totaalbeeld van het regionalisme in Overijssel zou het van groot belang zijn dat ook van andere delen van de provincie – ik denk dan met name aan Salland – de regionalistische ontwikkelingen bestudeerd en beschreven worden. Overigens is bij het grote publiek – ook in Twente – het onderwerp, dat rijk is aan voor streekgenoten wetenswaardige en amusante zaken, nog niet zo bekend. Om die reden is er onlangs gepleit voor het opzetten van een regionalistenmuseum als onderdeel van het Van Deinse Instituut.⁷² Maar mogen we, ondanks het bovenstaande, concluderen dat het wel los loopt met de streekcultuur?

Een Nedersaksische taalrenaissance?

'Kinderen op de basisschool krijgen nu lessen in het Twents. De komende vijftig à zestig jaar is er dus een generatie die de taal leest, spreekt en schrijft. [...]

Nog nooit zijn de perspectieven zo goed geweest', sprak Anne van der Meiden in 1996 op een symposium op de Enschedese universiteit.⁷³ Je hoeft geen taalgeleerde te zijn (een beetje luisteren op straat is al voldoende) om de Nijverdalse emeritus-hoogleraar in de communicatiekunde hierom van roekeloos optimisme te betichten. Toch hoor en lees je de laatste jaren (en niet alleen in de kringen van taalregionalisten) wel dat de opgedrongen schaamte rond de streektaal verdwenen is en dat het Twents weer meer gebruikt wordt. In het *Jaarboek Twente 2000* werd zelfs optimistisch gewag gemaakt van de resultaten van een millennium-enquête die zouden leren dat de Twentenaren beheerst werden door een 'onwrikbare liefde voor de streektaal'.⁷⁴ Maar liefst zeventig procent van de respondenten antwoordde dagelijks de streektaal te gebruiken en meer dan de helft van de jeugd zou zich van het dialect als communicatiemiddel bedienen. Is er de laatste jaren sprake van een soort Nedersaksische taalrenaissance? Hoe is het dan mogelijk dat een degelijk onderzoeker als H. Beerlage (1928) in zijn enquête van 1991, die gepubliceerd werd onder de titel *Twents in Twente* (een onderzoek waarin hij dóórvroeg), tot geheel andere conclusies kwam?⁷⁵ En dat terwijl hij zich vóór zijn onderzoek rekende tot de 'kop-pige optimisten' omtrent de toekomst van de streektaal.⁷⁶

Wat zijn de redenen waarom sommigen schrijven over een opleving? Er zijn, dunkt mij, voor deze schijnbare opleving drie aanwijzingen. Er wordt onmiskenbaar meer in de streektalen geschreven en dat gebeurt door een groeiend aantal personen. In het laatste kwart van de twintigste eeuw is er een onafzienbare vloed aan streektaalboeken op de markt verschenen. Het gaat hier om dicht- en verhalenbundels, spreuken-, woorden- en stripboeken, grammatica-behandelingen, etc. Bovendien verschijnen er korte verhalen en columns (die in de streektaal de fraaie naam *kaantteks* hebben) in kranten en opiniebladen. Gedichten uit de wereldliteratuur worden in de streektaal omgezet. Een tweede reden is dat die publicaties (in en over het Twents), de kerkdiensten in de streektaal en de talloze pleidooien die zijn gehouden door bekende Tukkers, overige bekende Nederlanders en anderen, de status van het *plat* ten goede zijn gekomen. Een derde reden vormen de hoopvolle uitslagen betreffende het streektaalgebruik van sommige enquêtes.

Bij de drie genoemde punten zijn gemakkelijk bedenkingen te plaatsen. Ten aanzien van het eerste punt: vertelt de stroom boeken die wordt gepubliceerd, misschien niet óók iets over het groter gemak waarmee je tegenwoordig een uitgave kunt bekostigen? Doordat er meer geld beschikbaar kwam, is bovendien de kopersmarkt gegroeid. En vervolgens: wat is het motief om een Twents-talig boek te kopen? Er is al eens aan getwijfeld of alle gekochte boeken ook werkelijk worden gelezen.⁷⁷ Tenslotte zou je je kunnen afvragen of er bij de hoopvolle antwoorden voor de toekomst van de streektaal wel voldoende is doorgevraagd? In hoeverre speelt het verschijnsel sociaal wenselijke antwoorden bij het invullen van een enquête mee? Al bij de enquête van A.G.M. Wolbert (1948) uit 1982 stuitte de onderzoeker op tegenstrijdigheden.⁷⁸ Bij de grote vragenronde van de *TUB/TC* gaf 70 % aan Twents te spreken. Maar wat bedoelt

de respondent daar eigenlijk mee? Heeft hij het over echt klassiek Twents of heeft hij het over een sterk verwaterd regiolect? In hoeverre spreekt wishful thinking en het zich-rijk-rekenen bij de regionalisten die de streektaal een glanzende toekomst toedichten, een rol bij de evaluatie van de gegevens en hoe sterk hechten ze aan het effect van het naar buiten treden met een positieve boodschap? Bij een afweging van optimistische geluiden betreffende de levenskansen voor de streektaal en de ontvullende feiten die zichtbaar worden uit de gegevens van Beerlages' onderzoek, ontkomen we niet aan de indruk dat die opleving vooral op papier bestaat. Zijn bevindingen liggen bovendien in één lijn met de uitkomsten van andere onderzoeken. Maar ook zonder gedegen rapporten en onderzoek kunnen we eenvoudig constateren (door te luisteren in de steden, de dorpen en op het platteland) dat de jongere generaties de streektaal nog amper gebruiken. De erkenning als minderheidstaal in het Europese Handvest heeft daar niets aan veranderd.

Dertien-in-een-dozijn?

Niet alleen de opleving van de streektaal is een zaak die voornamelijk op papier bestaat. Gevreesd moet worden dat ook de andere facetten van de streekcultuur de alles egaliserende confectionalisering maar ternauwernood hebben doorstaan. Om maar een paar voorbeelden te noemen: van streekeigen boerderijbouw is, door de gewijzigde bedrijfseconomische omstandigheden geen sprake meer, waardevol oud cultuurlandschap is door de alsmaar uitdijende steden onder steen en asfalt gewerkt en de fraaiste essen worden volgebouwd met banale nieuwbouwstraten zonder *lak of smak*. Daarbij komt dat op het bouwkundig historisch erfgoed in de meeste steden en dorpen bijzonder slecht is gepast.

Maar geschreven over de Twentse cultuur en historie wordt er dus wel. Dat doet de vraag rijzen of er van het streekeigene nog wat meer zal resten dan artikelen en boeken. Zal Twente een gewest worden van dertien in een dozijn? Of biedt de hernieuwde belangstelling voor de eigen gewestelijke cultuur, die aan het begin van ons betoog werd gememoreerd, nieuwe, onvermoede kansen?

Het is aan de inwoners van Twente hierop een antwoord te geven.

Literatuur

- Ballot, A.: *Eigenaardigheden van het Twentsche dialect*. Hengelo 1968: Broekhuis.
- Benthem, A., S. Bloemendaal en J.J. van Deirse: *Gids van Enschede en Omgeving*. Enschede 1890: B.B. Blijdenstein.
- Beerlage, H.: *Twents in Twente. Een onderzoek naar de kennis van het Twentse dialect, Twentse auteurs en instellingen, alsook van het gebruik van Twents op de basisscholen*. Enschede 1991: Twente Akademie.
- Berghege, H.: *Uit het land van den Tubant. Maat en rijm in Twentsch dialect*. Enschede 1903: Bronsema.
- Bossink, H.H.: *Oost-Nederlandse klokken en uurwerkmakers*. Rijssen 1998: eigen beheer.
- Broekhuysen, J.: 'Uit de dialectstudie van vroeger' *Driemaandelijke Bladen* 1952, 107-112.
- Buter, Adriaan: 'Overijssel en het regionalisme' in *Jaarboek Overijssel* 1950, 12-19.
- Buter, Adriaan: *AVT-geschriften 1952-1956*, z.p., z.j.
- Buter, Adriaan: 'Een hardnekkig misverstand ... Regionalisten weven patroon van het nieuwe Twente!' *De Mars. Maandblad van en voor Overijssel*. 1956, 160-162.
- Buter, Adriaan: *Twente in beweging. Pleidooi voor culturele samenwerking*. Enschede 1959.
- Deinse, J.J.: *Uit het land van katoenen heide. Oudheidkundige en Folkloristische schetsen uit Twente*. Enschede, 1922: Van der Loeff.
- Diemer, W.: *Eendracht & Twist*. Groningen 1984: Stabo.
- Dirks, Simon: 'Mythisch theater grijpt terug op de bron. Tankenberg bij Oldenzaal laat het verleden herleven.' *De Roskam* 19, 20-8-2004.
- Drijfhout, H. en K. Jassies: *Het Overijsselse volkskarakter*. Heiloo 1948, Kinheim.
- Dungen, J. v. den: *Leer mij ze kennen ... de Twentenaren*. Leiden 1971, A.W. Sijthoff.
- Enklaar, A.: 'Over Saksen, Saksisch en Twents' *Stad en Land* 1994, nr.3, 89-97.
- Helderman, J.: 'Overijsselsche en Twentsche woorden en uitdrukkingen' *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 1840, 15-34.
- Heldring, J.L.: 'Nihilisme met een menselijk gezicht', *NRC* 1-9-2000.
- Keuning, H.J.: *Regionalisme. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen op 12 februari 1949*. Groningen, Batavia 1949: Wolters.
- Kuile, Mr. G.J.: *De Twentsche watermolens*. Almelo 1922: Hilarius.
- Kuile, Mr. G.J.: *Twentsche Eigenheimers*. Almelo 1936: Heutink's Boekhandel.
- Leeuwarder Courant* 13-3-1992.
- Linthorst Homan, J.: 'Nederland boven Zwolle' *Het Gemeenebest* 1946, 69-78.
- Löwik, F.G.H.: *Om de taal van Twente. Historisch overzicht van een taalbeweging*. Hengelo 1989: Broekhuis.
- Löwik, F.G.H.: *Jan Jans, Leven en Werk*. Enschede 2000: Van Deirse Instituut.
- Löwik, F.G.H.: 'Van Twentse stoelklokken en hun makers.' *Jaarboek Twente* 2001, 114-124.
- Löwik, F.G.H.: *De Twentse Beweging. Strijd voor Modersproake en Eigenheid*. Enschede 2003: Van Deirse Instituut.
- Löwik, F.G.H.: 'Noodzaak van Twents Regionalisten museum' *De Roskam* 16-7-2004, 20-21.
- Löwik, Frank en Goaitsen van der Vliet: 't Geet an!' *De Nije Tied* 1, 2-4.
- Meiden, A. van der: 'Toekomst voor het Twents beter dan ooit.' *UT-Nieuws* 5, 8-2-1996.
- Noaberschopp* 1932, nr. 1932, nr. 3/4.
- Nijkeuter, Henk: *Geschiedenis van de Drentse literatuur, 1816-1956*. Assen, 2003: Koninklijke Van Gorcum BV.
- Nijpels, E.H.T.M.: 'Friese cultuur moet rijke humuslaag voor toekomstige groei zijn'. *Fryslân* 2002, nr.4, 4-7.
- Odum, H.W. en Moore, H.E.: *American Regionalism. A cultural historical approach to national integration*. 1938.
- Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie*, 1947.
- Romeijn, Pieter Jan: 'Voorwoord' *Sprekend of vanzelfsprekend? De regio als inspiratiebron voor ruimtelijk ontwerp en architectuur*. Rotterdam 2003: Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting.
- Roukens, W.: *Regionalisme en volkscultuur. Openbare les gegevens bij de aanvaarding van het Ambt van lector in de Volkskunde aan de R.K. universiteit te Nijmegen op vrijdag Maart 1951*. Nijmegen-Utrecht. 1951: Dekker & Van der Vegt
- Scruton, Roger: *De betekenis van het conservatisme*. Soesterberg 2001: Aspekt.

- Siemerink, Ben: *'De Mensen' ZO is Twente* Enschede 1997: Universiteit Twente.
- Slicher van Bath, B. H.: *Mensch en land in de Middeleeuwen. Bijdrage tot een geschiedenis der nederzettingen in Oostelijk Nederland.* (2 dln) Arnhem 1944: Gysbers & Van Loon.
- Spruyt, Bart Jan: *Lof van het Conservatisme.* Z.p. 2003: Uitgeverij Balans.
- Tubantia* 25-11-1985.
- Twentsche Courant*: 13-8-1988, 21-9-1988, 6-6-1990
- Ulzen, H. van: *Het regionalistisch streven in Twente.* Onuitgegeven scriptie RU Utrecht (1955; ex. In archief Löwik).
- Vaanholt, Gerard, 'Kroniek van het Twents gebeuren' *Jaarboek Twente* 2000, 145-150.
- Vliet, G. van der: 'De toekomst van het Twents' *Stad en Land* 1996, nr. 1, 14-17.
- Vloedveld, G.B.: De Saksische Mooderspraake. 'n Onbegriepelik en mooi wonder'. *De Mars* 1956, 156-157.
- Vloedveld, G.B.: *Schriewers van de Mooderspraok. Ne gapse geschriften van den Twentschen Schriewerskring.* Almelo 1958, G.H.v.d.Veen.
- Volkskrant*, de 20-10-1990.
- Wolbert, Bert: *Enquête omtrent streektaalgebruik in Borne.* 1982 niet uitgegeven.
- Waarden, Frans van e.a.: *Fabriekslevens. Persoonlijke geschiedenissen van arbeiders, fabrikanten, managers en andere betrokkenen uit de Twentse textielindustrie.* Zutphen 1987: De Walburg Pers.
- Wijngaarden, W.J.C.: *Met n oaln Maëster bie n heard.* Enschede 1956: Van der Loeff.
- Zijderveld, A.C.: 'Stedelijke regio's en de Europese dimensie': F. Hendriks & P.Tops (red.) *Stad in Spagaat.* Assen 2000.

Noten

- 1 Buter 1959, 4.
- 2 Nijpels 2002, 6.
- 3 Romeijn 2003.
- 4 Roukens 1951, 5.
- 5 Linthorst Homan, 69.
- 6 Te denken valt, onder zeer veel meer, aan *Der Untergang des Abendlandes* (twee delen, 1918-1922) van O. Spengler en *In de schaduwen van morgen* (1935) van J. Huizinga).
- 7 Keuning 1949, 4.
- 8 Zijderveld, 2000.
- 9 Hoewel in Friesland de Waddeneilanden en de twee Stellingwerfse gemeenten ook een eigen plaats innemen.
- 10 Vanuit Enschede bezien zijn de verschillen met Salland in taal, bouwkunst en gewoonten natuurlijk groter dan vanuit Markelo of Wierden.
- 11 Buter 1950, 13.
- 12 Op de eerste jaargang prijkt weliswaar het jaartal 1836, maar de uitgave vond in het jaar ervoor plaats.
- 13 Sloet tot Olthuys was een veelzijdig man die op tal van gebieden initiatieven ontplooidde. Tot 1838 was hij burgemeester van Hengelo. Hij vond in de rijke Twentse historie en prehistorie overvloedige stof tot dichten. Zijn poëzie vindt men in de *Overijsselsche Almanak* en in twee bundels: *Uit mijn dichterlijk leven* (1869) en *Herfststraden* (1873).
- 14 Ook taalonderzoekers inspireerde Halbertsma door ze te wijzen op de oude afstamming: 'Hij', zo stelde iemand het later, 'heeft de schrijvers hier bevrijd van een opgedrongen minderwaardigheidscomplex, omdat hij ze voorhield geen tweederangs-Hollanders, maar nakomelingen van de Saksen te zijn, die trots konden zijn op hun oude Saksische dialecten'. Broekhuysen 1952, 111.
- 15 'Platschrijvers' is hier nogal royaal gebruikt. Van de meesten van hen zijn slechts één of enkele teksten in het Twents bekend. Dat De Thouars eindigde als alcoholische landloper doet verder aan het feit niet af.
- 16 Helderman 1840, 15.
- 17 Van Wijngaarden 1956, 6.
- 18 De *Volks-Almanak voor Enschede en Lonneker* die werd gedrukt door J. ten Cate Bzn. en uitkwam tussen 1884 tot 1894, beleefde tien jaargangen.
- 19 Over deze oude tradities en hun herkomst leze men: A. Buter. *Over-Ijsselse volksgebruiken. Een feestelijke ommegang door het jaar*. Zwolle, 1988: Waanders.
- 20 Dat blijkt onder andere uit de nalatenschap van J.B. Blijdenstein, een tijdlang de maire van Enschede. Hij verzamelde voor zichzelf wel Twentse woorden en af en toe schreef hij een stukje in zijn moedertaal in een van zijn brieven. Het blijkt ook, uit het 'Twenther Brulfteleed' dat zijn zoon Benjamin Willem schreef. Ruim een eeuw later zou H. Blijdenstein (geboren in 1914) in *Fabriekslevens* (Zutphen 1987, 69) nog getuigen van de kloof die er was tussen de echte Twentse fabrikanten en de 'inkomlingen'.
- 21 Van Deinse 1922, Voorwoord.
- 22 *Noaberschopp* 1932, nr. 3/4, 10.
- 23 Ter Kuile 1936, Inleiding.
- 24 1922. Opdracht voorin.
- 25 Men vergelijkte Drijfhout en Jassies, Van den Dungen en Siemerink.
- 26 *Mans Kapbaarg* is in 2002 in het Nederlands vertaald door H.H. Voogd, oud-rector van het Erasmuslyceum te Almelo.
- 27 Met bijdetijds bedoelen we dat de dichter niet de blikveldvernauwing van veel andere streektaalschrijvers kende, maar zich bezighield met de thema's van alle mensen en alle tijden.
- 28 Berghege 1903, 5.
- 29 De naam was al in zwang in rooms-katholieke seminaria zo rond de eeuwwisseling. Mgr. Dr.H.J.A.M. Schaapman uit Tubbergen tooide zich er vol trots mee.
- 30 Mededeling G. Vloedveld jr. 10-8-1988: 'wiej warn verstaandig genog um oons nich opdeeln te loatn'.
- 31 Dat wil zeggen: op enige randfiguren (ze speelden nauwelijks een rol in het voor- en na oorlogse regionalisme) als J.C. Broekhuis, H. Kleinstra, G. Hofstede en M.W.H. Heslinga na.

- 32 Prijsvraag Saksisch Boerenhuis (arch. NIOD).
- 33 Nijkeuter 322.
- 34 *Overijssel, Jaarboek voor Cultuur en Historie 1947*, 2.
- 35 Definitief opgelost is het zogenaamde schriefwieze probleem nog steeds niet. Er vigeren twee conflicterende opvattingen (met alle gradaties daartussen). Volgens de ene moet de Twentse spelling zo dicht mogelijk tegen die van het standaard-Nederlands aanliggen. De lezers, die immers in de Hollandse schrijfftraditie zijn opgevoed, wordt het daarmee niet afgeschrikt. De andere opvatting wil meer recht doen aan de Twentse taal zelf. Ze heeft nu eenmaal meer klanken dan het Nederlands en die moeten allemaal kunnen worden weergegeven. Bovendien krijgen niet-Twentstalige lezers de gelegenheid de klanken te herkennen en te leren.
- 36 AVTG, z.p.
- 37 Idem.
- 38 Deze vervelende connotatie hing de AVT waarschijnlijk aan door het drijven van enige Friezen van de Fryslân Frij richting op de Bakkeveense congressen, die tot chagrijn van velen een volkomen federalisme nastreefden.
- 39 Löwik 2003, 370.
- 40 Uit de werkgroep textielgeschiedenis groeide uiteindelijk het Twents textielmuseum en de periodiek *Textiel Historische Bijdragen*. De activiteiten voor een eigen omroep werden bekroond met de oprichting van de Regionale Omroep Oost. De regionalisten, die de initiatiefnemers waren, werden aan de kant gezet. Bedaagdere, door de wol geverfde bestuurders namen hun plaats in. Men leze hierover *Eendracht & Twist*, 137.
- 41 De strijd ging tussen de regionalisten die een zelfstandige leerstoel voor de bestudering van de Nedersaksische streektaalen wensten (hun belangrijkste kandidaat was Bezoen) en de kringen rond professor van Es, hoogleraar Nederlands, die van mening waren dat de bestudering van de volks- en streektaalen een geïntegreerd deel van de studie van het Nederlands was. Van Es zag zijn afdeling dialectologie bedreigd. Toen het duidelijk werd dat er een leerstoel Nedersaksisch zou komen, schoof Van Es zijn pupil, A. Sassen, als kandidaat naar voren.
- 42 Deze spelling ontleende haar naam aan het buiten Vosbergen (bij Eelde) van de Rijksuniversiteit Groningen waar ze in 1954 werd ontworpen.
- 43 Vloedbeeld 1956, 156.
- 44 Over de ouderdom van deze traditie leze men: E. Jans. *Het midwinterhoornblazen*, p. 41 en 45.
- 45 Löwik 1989, 155.
- 46 *Leeuwarder Courant*, 13-3-1992.
- 47 Ibidem.
- 48 Men zie daarvoor de overzichten van de cultuurhistorische verenigingen en instellingen die meewerken aan de verspreiding van het *Jaarboek Twente* en de overzichten van de streekuitgaven achterin de jaargangen van het jaarboek.
- 49 Löwik en Van der Vliet 1994, 3.
- 50 De eerste oplage van 6000 stuks was binnen zes dagen uitverkocht. In totaal werden er 15.000 exemplaren verkocht. Onenigheid en afspraken tussen de erfgenamen van Gosciny verhinderden de uitgave van een tweede Twents Asterix-album.
- 51 Dirks 2004, 19.
- 52 Manifest 14 september 1984, 127.
- 53 Löwik 2003, 368-374.
- 54 Dat kwam bijvoorbeeld duidelijk tot uiting in de begintijd van de AVT, waarin men telkens aantijgingen als 'benepen provincialisme', 'traditionalisme' en alles wat de man in de straat voor conservatisme hield moest bestrijden of wilde voorkomen. Löwik 2003, 103. Het blijkt o.a. ook uit het artikel 'Een hardnekkig misverstand ... Regionalisten weven patroon van het nieuwe Twente!' in *De Mars*, Buter 1956, 160-162.
- 55 Sedert lang is 'conservatisme' een epitheton waarmee men zich ongaarne siert. Dit was zozeer het geval dat de fractieleider van de katholieken, Nolens, in 1917 enigszins hyperbolisch schreef dat de gemiddelde Nederlander 'liever van diefstal of brandstichting beschuldigd wordt dan van het feit dat hij conservatief zou zijn.' Heldring 2000.
- 56 Spruyt 2003, 194.
- 57 Ibidem, 191.

- 58 Löwik 368-374.
- 59 Ibidem 376-381.
- 60 Zo is er tot het handboek van Bossink nauwelijks enige literatuur te vinden over de boeiende geschiedenis van de Twentse klokkenindustrie. Zie ook: Löwik 2001, 115-124.
- 61 Löwik 2000, 96.
- 62 *Bouwkunst en cultuur*. Amsterdam 1934: Arbeiderspers en *Volkscultuur en bouwkunst*. Amsterdam 1938: Arbeiderspers.
- 63 Löwik 2000, 99.
- 64 Odum en Moore 170.
- 65 De tijd van je overgrootmoeder.
- 66 Toespraak 5-11-1992, geciteerd in: Van der Vliet 1996.
- 67 Een rel om het recht Fries te mogen spreken in de rechtbank. Op vrijdag 16 november 1951 werd er door de politie met knuppels tegen de demonstranten opgetreden. Vandaar ook de naam: Kneppelfreed (knuppelvrijdag).
- 68 Het plaatsnaambordje was in 1980 voor een bepaalde tijd geplaatst in verband met het eerste lustrum van de Kreenk vuur de Twentse Sproak.
- 69 Utrecht 1993: eigen beheer.
- 70 Zie bijvoorbeeld voor Limburg: H. van den Wijngaard (red.), *Een eeuw Limburgse dialectologie*, voor Brabant: J.L.G. van Oudheusden: *Brabantia nostra, een gewestelijke beweging voor fierheid en 'schoner' leven 1935-1951*, voor Drenthe: H. Nijkeuter: *Geschiedenis van de Drentse Literatuur 1816-1956*, voor Friesland: S.J. van der Schaaf: *Skiednis fan de fryske Biweging*, voor Groningen P.J. van Leeuwen: *Geschiedenis van de Groninger Literatuur*.
- 71 Onder andere: 'Overijssel en het regionalisme' in *Jaarboek Overijssel 1950*, 12-19, H. Entjes 'Streektaal-literatuur in Overijssel na 1945', in *Balans en perspectief van de Moderne streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland*, H.van Ulzen *Het regionalistisch streven in Twente* (niet uitgegeven, 1955) en G. B. Vloedveld *Schriewers van de Moorderspraak 1958*.
- 72 Löwik 2004.
- 73 Van der Meiden, 1996.
- 74 Vaanholt 2000, 150. De grote millennium-enquête werd gehouden door de *Twentsche Courant Tubantia* in samenwerking met de Universiteit Twente.
- 75 Men leze o.a. 'Jeugd hanteert steeds minder de streektaal' *Tubantia*, 25-11-1985, Toekomst van Hengelose dialect weinig rooskleurig' *Twentsche Courant*, 13-8-1988, Streektaal bloeit, maar kwaliteit gaat achteruit', *Twentsche Courant*, 21-9-1988, Somberheid over oostelijke dialecten, *Twentsche Courant*, 6-6-1990, en Traditionele dialecten sterven af in een catastrofaal tempo, *Volkskrant*, 20-10-1990.
- 76 Beerlage 1991, 10.
- 77 Van der Vliet 1996, 14-17.
- 78 Wolbert 1982: 'Wat spraken uw ouders met u?': Twents 53,4%, Nederlands en Twents 10,6 %, Nederlands 21 %, een andere streektaal 11,6 %. Op de vraag 'Ik vind het fijn dat Twente een eigen streektaal heeft' werd geantwoord: 87 % eens, 7 % weet niet en 6 % oneens. 'Beschouwt u zich als iemand die wil meewerken het Twents zoveel mogelijk te bevorderen?': 70 % eens, 17 % oneens, 13 % weet niet. Na deze antwoorden doen de percentages op de vraag 'Wat spreekt u met uw kinderen?': Twents 23,3%, Nederlands en Twents 21,8%, Nederlands, vreemd aan. (Bij de enquête van Wolbert moet de lezer rekening houden met het grote aantal, veelal Drentse immigranten' van rond de vorige eeuwwisseling).